

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“Azərbaycanda əlverişli investisiya və biznes mühitinin formalaşdırılması
mexanizmi və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İsmayılı Sərxan Oktay oğlu

BAKİ – 2019

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**
“_____” _____ **2019-cu il**

**“Azərbaycanda əlverişli investisiya və biznes mühitinin formalaşdırılması
mexanizmi və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İxtisasın şifri və adı: 060409 Biznesin idarə edilməsi

İxtisaslaşma: Biznesin təşkili və idarə edilməsi

Qrup: 110

Magistrant
İsmayılı Sərxan Oktay oğlu

_____ **imza**

Elmi Rəhbər
i.ü.f.d., b/m Şamxalova Samirə Oqtay qızı

_____ **imza**

Proqram Rəhbəri
i.ü.f.d., b/m Şamxalova Samirə Oqtay qızı

_____ **imza**

Kafedra müdiri
i.e.d., prof Kəlbiyev Yaşar Atakişi oğlu

_____ **imza**

Forming mechanism of favorable environment for investment and business and development directions in Azerbaijan

SUMMARY

The actuality of the research: Improving the investment climate-the opportunities and incentives for firms to invest productively, create jobs, and expand-is the key to sustainable progress in attacking poverty and improving living standards. It can be said that the business environment is the most important aspect of any business. To be aware of the ongoing changes, not only helps the business to adapt to these changes but also to use them as opportunities.

Aims and objectives of the research: The main purpose of the research is to find the best ways to improve investment climate and business environment

Research methods: In the research economic analysis, analysis and synthesis, systematization, grouping, comparison and etc.

Information base of the research: In the research the laws and decrees of the Republic of Azerbaijan, both local and foreign literature, scientific articles, internet resources and websites of various state agencies have been used as sources.

The limitations of the research: information is limited about investment climate and business environment in the regions of the country and different sectors of the economy.

The results of the research: As a result, we can say that countries with high levels of investment climate and business environment have stronger economies, better standards of living and steadier growth.

Scientific and practical significance of the results: Implementation of recommendations in the dissertation work may be useful to improve investment climate and business environment in our country.

Key words: investment, business environment, investment climate

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

ETT	Elmi Texniki Tərəqqi
ƏDV	Əlavə Dəyər Vergisi
KOS	Kiçik və Orta Sahibkarlıq
MDB	Müstəqil Dövlətlər Birliyi
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul
ÜTT	Ümumdünya Ticarət Təşkilatı

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	7
I FƏSİL. ƏLVERİŞLİ BİZNES VƏ İNVESTİSİYA MÜHİTİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI	11
1.1. Əlverişli investisiya mühitinin mahiyyəti.....	11
1.2. Əlverişli biznes mühitinin nəzəri əsasları.....	17
1.3. Əlverişli biznes və investisiya mühitinin ölkənin iqtisadi inkişafında rolu.....	26
II FƏSİL. AZƏRBAYCANDA BİZNES VƏ İNVESTİSİYA MÜHİTİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ.....	31
2.1. Azərbaycanda investisiya mühitinin mövcud vəziyyətinin təhlili.....	31
2.2. Azərbaycanda biznes mühitinin qiymətləndirilməsi.....	41
2.3. Biznes və investisiya mühitinin dövlət tənzimlənməsi mexanizmi.....	46
III FƏSİL. AZƏRBAYCANDA ƏLVERİŞLİ BİZNES VƏ İNVESTİSİYA MÜHİTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ YOLLARI.....	52
3.1. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində əlverişli biznes mühitinin formalaşdırılması yolları.....	52
3.2. İnvestisiya qoyuluşunun iqtisadi səmərəliliyinin artırılması istiqamətləri	59
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	69
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT.....	71
Cədvəllərin siyahısı	73

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: Bazar iqtisadiyyatı mühitində cəmiyyətin böyüməkdə olan sosial-iqtisadi ehtiyacının ödənilməsi mövcud olan istehsal potensialından tam və faydalı istifadə edilməsi, biznes mühitinin yaxşılaşdırılması, eyni zamanda ETT-nin böyük nailiyyətlərinin istehsala uyğunlaşdırılması və bu kimi dəyişikliklər, investisiya qoyuluşlarından asılıdır. Bu aspektdən, sosial həyatda investisiya qoyuluşlarının rolu və əhəmiyyəti olduqca artmış olur.

İttifaqın dağılması ilə müstəqillik əldə edən ölkəmizdə yeni iqtisadi sistemə keçid ilə əlaqədar müvafiq hüquqi özlü yaradılmış, təşkilati-idarəetmə strukturları müəyyənləşdirilmiş, istehlak bazarında antiinhisar ölçüləri aparılmış, iqtisadi idarəetmənin bazar üsullarından geniş şəkildə faydalanmağa başlanmışdır. Reallaşdırılan iqtisadi dəyişikliklər ölkənin planlı sosializm iqtisadi təsnifatından bazar iqtisadiyyatı təsnifatına keçidi üçün zəruri olan maddi-texniki özlünün yaradılması, ölkə iqtisadiyyatına böyük tutumda investisiya axınına şərait yaratmış oldu.

Qazanılmış bütün uğurlarla bir yerdə ölkəmizin iqtisadiyyatının müasir vəziyyətinin dəyərləndirilməsi göstərir ki, ölkə iqtisadiyyatında öz həllini gözləyən bəzi problemlər də meydana çıxmışdır. İqtisadi dəyişikliklər zamanında Azərbaycanda investisiyaların iqtisadi və sosial faydalılığının nəzəri aspektlərinin analizinə və qiymətləndirilməsinə, dövlət nizamlaşdırma üsullarına, ölkədə iqtisadi müvazinətin qurulmasında investisiyaların rolunun artırılmasına, daxili və xarici investisiyaların mühüm şəkildə artırılması ehtiyatlarının bəlli edilməsinə həsr edilmiş kompleks elmi- tədqiqat işləri görülmüşdür.

Bazar iqtisadiyyatı qanunauyğunluğunda investisiyaların sosial-iqtisadi faydalılığının metodologiyası hazırda iqtisadi ədəbiyyatlarda mübahisə mövzudur. Odur ki, məhz ölkəmizin iqtisadiyyatının inkişafında investisiya qoyuluşlarının və biznes mühitinin yaxşılaşdırılmasının əhəmiyyətini nəzərə almaqla, onların iqtisadi faydalılığın artırılmasına, iqtisadi müvazinətə və iqtisadi artıma təsirinin tədqiqi müasir dövrümüzdə olduqca aktual məsələdir.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: Ölkəmizdə həyata keçirilən investisiya qoyuluşları üzrə fəaliyyətlərin ümumilikdə hüquqi aspektləri, iqtisadi və sosial şərtləri, həmçinin xarici investorların ölkə ərazisində fəaliyyətləri üzrə investisiya yatırımlarının hüquqi-iqtisadi prinsipləri uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının 1995-ci il tarixli “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” eyni zamanda 1992-ci il tarixli “Xarici investisiyanın qorunması haqqında” Qanunları ilə tənzimlənməkdədir.

Ölkə Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli 1138 nömrəli Fərmanında qeyd edilmiş Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsində ölkədə əlverişli biznes mühitinin inkişafı hökumətin əsas məqsədlərindən biri kimi müəyyənləşdirilmişdir. Ölkəmizdə bu sahənin öyrənilməsi üzrə Q. Əliyev, G. Əzizova, T. Hüseynov və s. kimi yerli, eləcə də xarici alimlərin müxtəlif elmi tədqiqatları mövcuddur.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Tədqiqat işinin məqsədi Azərbaycanda investisiya və biznes mühitini qiymətləndirərək ona mənfi təsir göstərən amilləri müəyyənləşdirmək və investisiya və biznes mühitinin yaxşılaşdırılması imkanlarının araşdırılmasıdır. Tədqiqat işində qarşıya qoyulmuş məqsədin reallaşdırılması üçün müəyyənləşdirilən əsas vəzifələr bunlardır:

1. fərdi mülkiyyətin saxlanması və korporativ idarəetmənin təkmilləşdirilməsi;
2. mülkiyyət şəkildən asılı olmayaraq bütün sahibkarlar üçün daha da əlverişli olacaq rəqabət mühitinin formalaşdırılması;
3. stabil normativ-hüquqi vəziyyətin təmin edilməsi məqsədi ilə hökumətin rolunun artırılması;
4. investisiya fəaliyyətinin normativ-hüquqi özülünün daha da təkmilləşdirilməsi;
5. investisiya obyektlərinin seçilməsi və təhlil edilməsi məqsədilə müəssisələr barədə investorların məlumatlandırılması sisteminin yaxşılaşdırılması;

6. əmanətlərin investisiyalara səmərəli şəkildə transformasiyasını təmin edəcək müasir institusional infrastrukturun təkmilləşdirilməsi prosesinə yardımın daha da artırılması;
7. biznesdə informasiya təminatının daha da yaxşılaşdırılması, eyni zamanda mühasibat uçotunun beynəlxalq- hüquqi standartlara uyğunlaşdırılması;
8. dövlət idarələri və bələdiyyələr tərəfindən biznes subyektlərinə, o cümlədən xarici sərmayədarlara göstərilən xidmətlərin keyfiyyət ölçülərinin artırılması, onların çevrəsinin genişləndirilməsi və bu sahədə şəffaflığın yüksəldilməsi şərti ilə elektron xidmət növlərinin təkmilləşdirilməsi;
9. xarici investorlar, həmçinin ixracatçılara xidmət göstərən yatırımların və ixracın təşviq edilməsi üzrə institusional mexanizmlərinin inkişafı və ən öncül beynəlxalq təcrübəyə uyğun şəkildə təkmilləşdirilməsi;
10. ölkə iqtisadiyyatına, ələlxüsus iqtisadi subyekt və obyektlərin layihələrinə bilavasitə xarici yatırımların qiymətli kağızlar bazarı üsulu ilə cəlb edilməsinin motivasiyası, maliyyə vasitəçiliyi və birgə investisiya sxemlərinin fəaliyyətinin təşkil edilməsi və təşviq edilməsi, qiymətli kağızlar bazarında tələb ilə təklifin dayanıqlığının inkişafı, maliyyə şəffaflığı prinsiplərinin əsaslılığı və korporativ idarəetmənin həyata keçirilməsinin genişləndirilməsi, qiymətli kağızlar bazarına uyğun normativ-hüquqi bazanın inkişafı və qiymətli kağızlar bazarı ilə bağlı məlumatlılığın və ixtisaslı hazırlığın yüksəldilməsi;
11. regional birləşmə bloklarında fəal şəkildə iştirak etmək, o cümlədən region dövlətləri ilə müqavilələr imzalayaraq xarici ticarətlə əlaqəli qarşılıqlı güzəştlər əldə etmək.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: Dissertasiya işinin obyektı Azərbaycanda investisiya və biznes mühiti, predmeti isə onun hərtərəfli təhlili və yaxşılaşdırılması istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsidir.

Tədqiqat metodları: Dissertasiya işində əsasən iqtisadi təhlil, analiz və sintez, sistemləşdirmə, qruplaşdırma, müqayisə, empirik və s. metodlardan istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqat işinin yazılmasında Azərbaycan Respublikasının qanunlarından, Azərbaycan Respublikası Statistika Komitəsinin məlumatlarından, Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsindən, yerli, eləcə də xarici alimlərin elmi əsərlərindən, həmçinin müxtəlif elektron resurslardan, o cümlədən anl.az., economy.gov.az., elektronkitab.com., maliyye.gov.az. və s. istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın mədudiyyətləri: Xüsusilə ölkənin regionları və iqtisadiyyatın müxtəlif sektorları üzrə investisiya və biznes mühitinin qarşılıqlı təsirini özündə əks etdirən informasiyalar məhdud xarakter daşıyır.

Nəticələrin elmi-praktiki əhəmiyyəti: Dissertasiya işində müasir iqtisadi şərait nəzərə alınaraq Azərbaycanda əlverişli investisiya və biznes mühitinin formalaşdırılması mexanizmləri və təkmilləşdirilməsi istiqamətləri üzrə aparılan tədqiqatın nəticələri ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf perspektivlərini özündə əks etdirir.

Dissertasiya işinin strukturu və həcmi: Dissertasiya işi, Giriş, 3 Fəsil, Nəticə və təkliflər, ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiyanın ümumi həcmi 73 səhifə təşkil edir.

I FƏSİL. ƏLVERİŞLİ BİZNES VƏ İNVESTİSIYA MÜHİTİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI

1.1.Əlverişli investisiya mühitinin mahiyyəti

Müasir dövrdə təsərrüfat həyatının əsas faktorlarından biri investisiya yatırımları hesab olunur. İntestisiya, əsasən əmtəə vəsaiti, məqsədli bank yatırımları, pay, qiymətli kağızlar bazarı, mülkiyyət hüquqları, texnologiya, təchizat, lisenziya, ticarət nişanları, intellektual sərvətlər və biznes fəaliyyəti obyektlərinə istiqamətləndirilən digər qiymətli formasında özünü göstərir. Müxtəlif subyektlər tərəfindən reallaşdırılmasına baxmayaraq, nəticə etibarilə investisiya qoyuluşları dövlətin maraqlarının reallaşmasına xidmət edir.

Ümumiyyətlə, investisiya yeni maddi- texniki, qeyri-maddi və maddi ehtiyatların əldə olunması üçün var olan resursların istifadəsini səciyyələndirir. Daha geniş mənada ifadə etdikdə, investisiyalar milli iqtisadiyyatın artımını, iqtisadi tərəqqinin əldə edilməsi üçün vacib maliyyə resurslarının müəyyənəlməsi mexanizmini təmin edən iqtisadi təsir kimi də ifadə edilə bilər.

İntestisiya (ing. investment) — mənfəətin, həmçinin sosial səmərənin əldə olunması məqsədilə sahibkarlıq və ya biznes fəaliyyət növləri obyektlərinə cəlb edilən maliyyə vəsaitlərindən, intellektual sərvətlərdən ibarətdir. Bunlara aiddir: pul vəsaiti, məqsədli bank yatırımları, kreditlər, texnologiya və digər qiymətli kağızlar bazarı və s. (A. Bayramov., 2011: s,8).

Hazırda iqtisadi ədəbiyyatlarda —investisiyaların iqtisadi kateqoriyasına aid müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. P.Samuelsonun fikrinə görə, investisiya kapitalın axınının yaranması və gələcəkdə baş verəcək olan istehlakın genişləndirilməsi məqsədilə, hazırkı gəlirlərin cari istehlaka xərclənməsindən imtina edilməsi deməkdir. C.M. Keynsin fikrinə görə isə investisiya dedikdə kapital ehtiyatlarının firma tərəfindən artırılması, avadanlığın alınması, bina və qurğuların tikilməsi üçün sərf edilən vəsaitlər nəzərdə tutulur.

İqtisadi ədəbiyyatlarda “investisiya” termininə yanaşmalar müxtəlifdir, bu müxtəlifliyin əsas səbəbləri investisiya anlayışının fərqli səviyyələrdə ayrı-ayrı

mənalar ifadə etməsi ilə əlaqədardır. İqtisadiyyatda mikroiqtisadi və makroiqtisadi dərəcələrdə «investisiya» anlayışına müxtəlif şəkildə yanaşılır. Makroiqtisadi baxımdan mövcud kapitalla investisiya yatırımları onun bir daha bölüşdürülməsinə əsas olur ki, bu da öz növbəsində ölkə miqyasında ümumi investisiya qoyuluşunun həcmnin dəyişməsinə gətirib çıxarır. Belə olan halda, yaranan kapitalın əldə olunması alıcı cəhətindən investisiya sayıldığı halda, bu makroiqtisadi baxımdan investisiyanın ümumi tutumuna daxil edilmir. Həmçinin, investisiya uçotu ilə yanaşı yaranan bir sıra problemlərlə əlaqədar olaraq «investisiya» anlayışının çevrəsi fərqli olur. Bu baxımdan, birinci növbədə, mikroiqtisadi şəkildə «investisiya» termininin mahiyyəti aydınlaşdırılacaq daha sonra isə makroiqtisadi baxımdan həmin terminə yanaşma müəyyənləşdiriləcəkdir.

İnvestisiya həmçinin pul yatırmaqla öz dəyərini saxlamaq, artırmaq və gəlirliliyinin təmin edilməsi üçün istehlak olunan alət kimi də səciyyələndirilir. Qeyd etmək olar ki, sərbəst şəkildə qalan pul kütləsi heç vaxt investisiya hesab edilə bilməz. Belə ki, inflyasiya baş verən zaman nağd olan pul kütləsi səmərə axınlarını təmin edə bilməyərək öz qiymətini itirə bilər. Əgər eyni miqdarda olan pul sərbəst şəkildə yox, hər hansısa banka yatırılmış olarsa, investisiya kimi dəyər qazanır, müəyyən səmərə yaratmasını təmin edir (Əliyev Q., 2008: s.7).

İnvestisiya mühiti-investisiya bazarının həcmi, cəlbediciliyi, risk səviyyəsini müəyyən edən, daxili və xarici investisiya axınını təmin edən sosial-iqtisadi, siyasi, maliyyə amillərinin məcmusudur. İnvestisiya mühiti bu və ya digər ölkədə, region və ya sahədə investisiya qoyuluşları üçün əlverişli və ya əlverişsiz şəraitin olmasını əks etdirir. Başqa sözlə, investisiya mühiti – investisiya proseslərini həyata keçirilən şəraitdir. Bu şərait bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəsi olan qanuni-normativ, sosial-siyasi və digər amillərin təsiri altında formalaşır və ölkə, region, şəhərdə investisiya fəaliyyətinin şəraitini müəyyən edir (Əzizova G.A., 2012: s.34).

İnvestisiya mühitinin yaradılmasına, göstərmək olar ki, dövlətin investisiya siyasəti ilə birgə investisiya obyektlərinin aktivliyi də təsir edir. Bazar əlaqələrinin inkişafı etdirilməsi yatırım obyektlərinin bu mərhələdə rolunu daha da qabardır. Sahibkarlar, bazarı gözdən keçirdərək nəticəyə gəlirlər ki, məhsulu (əmtəəni) hansı tutumda istehsal edib, hansı məbləğə və hansı seçilmiş bazarlarda satışa təqdim

etsinlər. Daha çox gəlir qazanmaq məqsədilə müəssisələr yeni fikirlərə və istehsal vasitələrinə yatırım qoyurlar ki, bu da öz növbəsində dövlətdə iqtisadi artım potensialı üçün şərait yaradır. Özəl müəssisələr isə öz növbəsində büdcənin vergi daxilolmalarının başlıca mənbəyidir. Bu gəlirlərlə dövlət vətəndaşlara, səhiyyə, təhsil və başqa hökumət tərəfindən reallaşdırılan xidmətləri maliyyələşdirir. Məlumdur ki, investisiya (yatırım) gedişatı ölkənin gələcək potensialını formalaşdırır və rəqabət qabiliyyətini qüvvətləndirir. Bu səbəblə dövlət investisiya prosesini genişləndirməkdə və onu stimullaşdırmaqda maraqlıdır. İntestisiya qoyuluşlarını səviyyəsini artırmaq məqsədilə dövlət investitorların iqtisadi marağına təzyiq göstərərək, iqtisadi mexanizmlər üsulu ilə investisiyaların səmərəlilik dərəcəsini daha da artırma bilər.

İntestisiya, makroiqtisadi inkişaf baxımından ikili mövqedə olur. Göstərə bilər ki, məcmu xərclərin əsas komponentlərindən olan investisiya qüvvəsi bilavasitə məcmu tələbə böyük təzyiq imkanına malikdir. Məcmu tələbdəki dəyişiklik son nəticə etibarilə məşğulluğun səviyyəsində olan təsirdə öz əksini tapır. Buna baxmayaraq, yatırımlar kapital yığıma gətirir ki, bununla da əsas vəsaitlərin artımı nəticə etibarilə ölkənin uzunmüddətli sosial- iqtisadi inkişaf tempini təmin edir. Başqa cür desək, investisiya qısa zaman ərzində məcmu tələbə və kapitalın müəyyənəlməsi ilə uzunmüddətli iqtisadi yüksəlişə təsir etmə qüvvəsinə sahib olmuş olur.

İntestisiya qoyuluşlarının həyata keçirilmə vacibliyini müxtəlif amillər şərtləndirə bilər. Ancaq, ümumən bu amilləri əsasən aşağıdakı göstərilən qruplara bölmək mümkündür:

1. mövcud olan maddi-texniki bazanın təkmişləşdirilməsi;
2. istehsal fəaliyyəti sferasının genişləndirilməsi;
3. yeni fəaliyyət növlərinin tətbiqi.

Ümumilikdə bu amillər ayrı-ayrılıqda özünə xas keyfiyyətlərə sahib olsalar belə, nəticə etibarilə onlar istehsal imkanlarının artan tələbatının ödənilməsi istiqamətində proporsionallığın təchiz edilməsinə imkan yaradır.

İnvestisiyaların xüsusiyyətlərinə və mülkiyyət görünüşünə görə investorları individual və institusional investorlara ayırırlar. Individual investorlar maliyyə yatırımları hesabına investisiya fəaliyyətini reallaşdırmaqla öz maddi maraqlarını qoruyurlar. Onlar sahib olduqları sərbəst təchizatdan faydalanmaqla əlavə gəlir əldə etmələrini başlıca məqsəd kimi dəyərləndirirlər. Individual investorlar, öz kapital ehtiyatlarını müstəqil şəkildə idarə etməklə investisiya əməliyyatını reallaşdırdıqları halda, institusional investorlar isə digərlərinin vəsaitlərinin idarə olunması ilə gəlir qazananlardır. Bir qayda olaraq xüsusi maliyyə institutlarının, bankların, kiçik və orta sahibkarların, xüsusi fondların, o cümlədən bəzi vəziyyətlərdə fiziki şəxslərin təkliflərindən sonra yekun olaraq institusional yatırımçıların fəaliyyəti təşkil olunur. Yəni ki, institusional yatırımçılar öz kapitallarını özlərinə çəkdikləri müştərilərdən və əmanətçilərdən formalaşdırırlar. Onların əsas yönəldikləri sahə qiymətli kağızlar bazarıdır. Həmçinin də, maddi yatırım fəaliyyəti ilə çalışan institusional yatırımçılara da rast gəlinir.

Belə ki, investisiya uzunmüddətli maliyyə yatırımı olmaqla həm ölkə daxilində, həm də onun xaricində səmərə qazanmaq üçün şirkətlərin yaradılmasına, fəaliyyəti davam edən şirkətlərin modernləşdirilməsinə, yeni texnologiyaların mənimsənilməsinə (yiyələnməsinə) istiqamətləndirilmiş fəaliyyəti səciyyələndirir. Uzunmüddətli investisiya qoyuluşları həyata keçirilərkən investorlar, uzunmüddətli dövrdə səmərə əldə etmək üçün faktiki olaraq maliyyə ehtiyatlarından müəyyən müddətlik imtina edirlər. Qazanılacaq mənfəət isə qeyd olunduğu kimi tez əldə olunmur. Mənfəət əsasən xərclər başa çatdıqdan (gəlirlərdən xərcləri çıxmaqla) sonrakı zamana təsadüf edir. İnvestisiyaları birbaşa və portfel investisiya kimi göstərməklə də fərqləndirə bilərik. Birbaşa olan investisiyalar, sahibkar kapitalının investisiyalaşan obyektinin nəzarətə götürülən hissəsinin əsasını təşkil edir. Sahibkar kapitalının yerdə qalan qismi yalnız səmərə əldə etmək məqsədi daşıyarsa, beynəlxalq kredit kimi bu, portfel investisiya adlanır. Belə ki, dar mənada investisiyaya sonuncu qoyuluşlar, xüsusilə istiqraz və səhmlər növünü dövr edən formada vaxtı, gəliri və riskləri tənzimləyən investisiya portfelini əhatə edir. Geniş mənada qeyd edə bilərik ki, kredit, pul vəsaitləri,

qiymətli kağız, daşınan həmçinin daşınmaz əmlak və başqa dəyərlər formasında yatırımlar bütün aktivləri dövr edərək mühasibat investisiyaları, əsas fondların təkrar istehsalını və yeniləşməsinə motivləşdirənlər isə iqtisadi investisiyalar adlanır.

Obyektlərə qoyuluşu baxımından kapitalın real və maliyyə investisiya qoyuluşlarını fərqləndirirlər.

Real investisiya qoyuluşu dedikdə maddi və ya qeyri- maddi aktivlərin yaradılmasında istifadə edilən, maliyyə investisiyaları dedikdə isə bir- birindən fərqlənən maliyyə alətlərinə - əsasən də qiymətli kağızlara qoyulan vəsaitlər başa düşülür.

İqtisadi ədəbiyyatlarda bir çox durumlarda investisiya şəraitini birbaşa və portfel olmaqla iki cür xarakterizə edirlər. Əgər birbaşa investisiya yatırımında investor qəti olaraq öz maliyyə vəsaiti ilə real olaraq layihələrdə iştirakçdırsa, portfel investorları şəxsi vəsaitlərini risk səviyyəsinə uyğun olaraq fərqli maliyyə alətlərinə - qiymətli kağızlar bazarına, məqsədli bank depozitlərinə, mülkiyyət hüquqlarına və s. istifadə edirlər.

Real (birbaşa) investisiya fəaliyyətində aşağıda qeyd olunan xüsusiyyətlər nəzərə alınmalıdır:

1. birinci olaraq real investisiya müəssisənin (şirkətin) birbaşa fəaliyyəti ilə bağlı olub məhsul növünün çoxaldılması, keyfiyyətinin artırılması, elmi-texniki yeniliklərin istehsalat tətbiq edilməsi və ümumən istehsal fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədardır;
2. real investisiyaları maliyyə investisiyaları ilə müqayisə etsək onun yüksək iqtisadi risklə əlaqədar olduğunu görə bilərik. İqtisadi risklər öz qaydasında texnoloji olaraq hadisələrin gedişi və avadanlıqların mənəvi köhnəlməsi vəziyyəti ilə səciyyələnir;
3. maliyyə investisiyaları ilə real investisiyaları müqayisə etdikdə maliyyə investisiyalarının aşağı likvidli olduğunu görə bilərik.

Real investisiyaları tətbiq edərəkən alternativ planların olmaması, qəbul edilmiş nəticənin düzgünlüyü dərəcəsindən daha çox asılılığıdır. Belə ki, bu vəziyyətdə yanlışı düzəltmək, deyə bilərik ki, mümkünsüzdür.

İnvestisiya layihələrinin həyata keçirilməsi qeyd olunan risk səviyyələri ilə sıx bağlıdır ki, bunlara uyğun aşağıdakıları qeyd etmək olar:

1. ödəmə olmayan risklər– belə olan halda biznes iştirakçıları müqavilə üzrə öhdəliklərinə əməl etmirlər;
2. maliyyə təminatı riski– belə olan vəziyyətdə fərqli mənbələrdən hər hansı maliyyə vəsaitinin qəbul edilməsi yubadılır, layihənin maliyyələşdirilməsində gecikmələr yaranır ki, bundan sonra obyekt vaxtında istifadəyə verilmir;
3. vergi riski– MDB-yə daxil olan bütün ölkələr kimi ölkəmizdə də vergi siyasətinin durumu investisiya vəziyyətinə birbaşa olaraq öz təsirini göstərir. Vergi dərəcələrinin aşağı salınması, güzəştlər, müxtəlif rüsumların tətbiqi və digər amillər təsir göstərir;
4. inflyasiya riski- nəticədə qabaqcadan nəzərdə tutulan gəlirlər dəyərsizləşməklə, kapitalla çəkilən xərclər durmadan bahalaşa bilər;
5. marketinq riski- layihənin faydalanma zamanında düşünülmüş investisiya üzrə səmərə qazanılmır. Burada satışın və faydalanma xərclərinin durumu istisna rol oynayır;
6. kriminal risk– bu dövlət tərəfindən xüsusi mülkiyyətin qorunması, inhisarçılığın qarşısının alınması və s. hallardan mümkündür.

Maliyyə ehtiyatlarının yığılması və yerləşdirilməsi ölkədə aparılan maliyyə qanunauyğunluğu vasitəsilə reallaşdırılır. Maliyyə institutlarının əsas məqsədi vəsaitin gəlirli olmaqla sahibkardan borcalana transferini öhdəsinə götürməkdirsə, maliyyə bazarının əsas məqsədi isə maliyyə aktivlərinin alğı- satqısını, onların satıcı və alıcı arasında hərəkətini öz öhdəsinə götürməkdir. Maliyyə bazarında satıcı-alıcı rolunda üç iqtisadi subyekt təzahür edir: ev təsərrüfatı, firma-müəssisə və dövlət.

1.2. Əlverişli biznes mühitinin nəzəri əsasları

Biznes işdir, fəaliyyətdir. Biznes, mənfəət əldə edilməsi və istehlakçıların tələbatının ödənilməsi məqsədilə təşəbbüskar insanlar arasındakı işgüzar münasibətlərin məcmusudur. Biznes fiziki şəxslər, müəssisə və təşkilatlar tərəfindən, müxtəlif növ məhsulların istehsalı və satışı, xidmətlərin göstərilməsi və s. üzrə həyata keçirilən işlərdir. Başqa sözlə gəlir gətirən istənilən məşğuliyyət, iş biznes adlanır. Biznes fəaliyyəti ilə məşğul olan insanlara isə biznesmenlər deyilir.

Biznes qazanc əldə etmək məqsədilə iqtisadi fəaliyyət növü olub iş, işgüzarlıq mənasını daşıyır. Belə bir nəticə ortaya çıxır ki, biznes sadəcə olaraq iş deyil, həmçinin insanlar arasındakı işgüzar münasibətlərdir.

Təkrar istehsalın bütün fazalarında biznes fəaliyyəti ilə məşğul olunur. Biznes, ticarət - istehsal - ticarət quruluşuna uyğun şəkildə hazır olan əmtəənin son alıcıya çatdırılması ilə bağlıdır. Təbii olaraq, biznes təkcə kommersiyaya deyil, həm də istehsala da təzahür edir.

Biznes növlərindən hər birinin fəaliyyət göstərməsi, biznes növlərinin qarşılıqlı əlaqəsi bir sıra əlamətlərlə müəyyən edilir. Biznesin mühüm əlamətləri aşağıdakılardan ibarətdir:

1. iqtisadiyyat subyektləri arasında dəyişən fəaliyyət, biznesin ayrı-ayrı növlərinin qarşılıqlı fəaliyyətinə tələbat;
2. öz maraqlarının reallaşdırılmasına cəhd, öz maraqlarını biznes üzrə tərəfdaşına təkid edilməsi;
3. şəxsi və kollektiv təşəbbüskarlığın təzahürü;
4. qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün riskə getmək qabiliyyəti.

Xarici birbaşa yatırımların cəlb edilməsi və kiçik və orta şirkətlərin (müəssisələrin) təkmilləşdirilməsi baxımından əlverişli biznes mühiti əsas amildir. Qənaətbəxş olmayan, yəni böyük xərclər tələb edən, gecikdirmələrlə və risklərlə özünü göstərən biznes mühiti iqtisadi təkmilləşdirməni gecikdirə və xarici birbaşa yatırımları qorxudub uzaqlaşdıra bilər. Xarici birbaşa investisiyalar inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlarda xarici maliyyələşdirmənin demək olar ki, ən əsas mənbəyini təşkil edir.

Biznes mühiti məfhumunun dəqiq hər hansı tərifı yoxdur. İnvəstisiya və biznes mühiti firmaların iş yerləri yaratması, məhsuldar tərzdə investisiyalar yatırması yaratması və fəaliyyətin böyüməsinə yönəldilmiş imkanların və motivlərin olması kimi tərif edilir. Analoji olaraq, biznes mühiti hər hansı bir dövlətdə fəaliyyətli əcnəbi və yerli şirkətlərə (müəssisələrə) bizneslə məşğul olmaq və səmərə qazanmaq imkanı yaradan sistem kimi təzahür edilir. Biznes mühiti, yalnız biznes sahələrinə tətbiq edilən vergi səviyyəsindən və vergi şərtlərindən asılı deyil. Biznes mühitinə ciddi şəkildə təsir edən başqa əsas vasitələrə siyasi cəhətdən sabitlik, qanunun ali olması, makro-iqtisadi mühit, dövlətə inam və nizamlayıcı mühit daxildir.

Şirkəti əhatə edən mühit daxili və xarici olmaqla iki yerə bölünür:

Biznes xarici mühitlə daim qarşılıqlı əlaqə ilə səciyyələnən açıq sistemdir. Biznesin xarici mühiti dedikdə müəssisənin (firmanın) fəaliyyətinə təsir edən və onun müvafiq reaksiyasını tələb edən ətraf mühitin bütün amilləri və şəraiti başa düşülür. Açıq sistem kimi biznes enerji, resurslar, kadrlar, istehlakçılar və s. ilə təchizetmə baxımından xarici mühitdən asılıdır. Odur ki, müəssisələr öz fəaliyyətində xarici mühit amillərini nəzərə almalı və onlara uyğunlaşmalıdır.

Biznesin xarici mühiti aşağıdakı xüsusiyyətlərə malikdir:

1. Qarşılıqlı asılı olan amillər: bir amilin dəyişməsi qalanlara da təsir göstərir;
2. Mürəkkəblik; biznesin reaksiya verməli olduğu amillərin sayı;
3. Dinamiklik: mühitin dəyişməsinin nisbi sürəti;
4. Qeyri-müəyyənlik: məlumatların mühit haqda nisbi sayı, dürüstlüyünün yəqin olması.

Biznesin xarici mühit amillərini iki qrupa bölmək olar: biznesə birbaşa və dolayı təsirinə görə. Bu, müəssisənin fəaliyyəti zamanı onların təsir dərəcəsinin nəzərə alınmasını asanlaşdırır.

Birbaşa təsir mühiti (mikromühit) biznesə birbaşa təsir göstərən və digər tərəfdən müəssisənin fəaliyyətində təsirləndiyi amilləri - qanunları, dövlət tənzimlənməsi idarələri, əmək ehtiyatları, istehlakçılar, rəqiblər və s. əhatə edir.

Dolayı təsir mühiti (makromühit) biznesə birbaşa və dərhal təsiri olmayan, lakin sonradan özünü göstərən amilləri - ETT, sosial, mədəni və siyasi dəyişiklikləri, demoqrafik göstəricilər və s. əhatə edir.

Müəssisənin fəaliyyətinə təsir göstərən xarici mühit amillərindən biri də hüquq sistemidir. Müəssisə rəhbərləri fəaliyyət göstərdikləri ölkələrdə işləyən hüquq sistemləri, habelə dünya dövlətlərinin hüquqi münasibətləri haqda aydın təsəvvürlərə malik olmalıdırlar.

Hüquq sistemlərinin üç əsas tipi olur: ənənəvi hüquq sistemi, vətəndaş hüquq sistemi və teokratik hüquq sistemi. Amerika Birləşmiş Ştatları və Böyük Britaniyanı ənənəvi hüquq sisteminə (common law system) misal çəkmək olar, hərçənd ABŞ-da sahibkarlığı tənzimləyən və vətəndaş hüququnun xüsusiyyətlərinə malik olan vahid kommersiya məəcəlləsi var. Ənənəvi hüquq ənənəyə, hüquqa və adətə əsaslanır, qanunların izahında əsas rol məhkəmələrə aiddir. Müasir şəkildə ənənəvi hüququ yaradanların ingilislər olduğundan Britaniyanın keçmiş müstəmləkələrində də bu hüquq qüvvədədir.

Vətəndaş hüquq sistemi (civil law system) həmçinin kodlaşdırılmış hüquq sistemi də adlanır. Vətəndaş hüquq sistemi hərtərəfli işlənmiş və bir məəcəlləyə cəmləşmiş qanunlara əsaslanır. Həmin məəcəllələr biznes fəaliyyətinin də əsasını təşkil edir. Ümumiyyətlə 70-dən çox ölkədə, o cümlədən Almaniya, Fransa, Yaponiya və Rusiyada vətəndaş hüququ tətbiq olunur.

Beləliklə, iki sistem arasındakı fərq ənənəvi hüququn hadisələrin məhkəmədə necə izah olunmasına, vətəndaş hüququnun isə faktlara və onların qanunlara nisbəliyinə əsaslanmasından ibarətdir, iki sistemin yaratdığı fərqlərə müqavilə hüququnu (contract law) misal çəkmək olar. Ənənəvi hüququn işlədiyi ölkələrdə müqavilələr təfərrüatçılığa, bütün mümkün halları sadalamağa meyl göstərir. Əksinə, vətəndaş hüququnun işlədiyi ölkələrdə müqavilələr adətən daha qısa və az konkret olur, çünki ənənəvi hüquq sistemi üzrə müqavilələrdə göstərilən bir çox məsələlər əslində Vətəndaş Məcəlləsinə daxili edilir.

Dini ehkamlara əsaslanan teokratik hüququnun (theocratic law system) ən yaxşı örnəyi bu və ya digər səviyyədə 27 ölkədə tətbiq olunan İslam hüququdur,

islam hüququnda hüquqi müddəalar az yer tutsa da, o, həyatın bütün sahələrini tənzimləməyə çalışır. Müsəlman ölkələrdə adətən islam hüququ ilə ənənəvi və ya vətəndaş hüququnun qarışığı olan hüquqi sistemlər fəaliyyət göstərir.

Milli qanunlar idarəetmə prosesinin əsas ünsürlərinin necə həyata keçirilməsinə təsir göstərir. Bu qanunlar biznesin ölkə daxilində aparılmasına və ölkələr arasında işgüzar münasibətlərə aid ola bilər. Hüquqi təsirin ən mühüm sahələrinə;

1) kommersiya və ya müqavilə hüququ - ticari nişanlarının, patentlərin və müəllif hüquqlarının müdafiəsi; mühasibatın standart formaları;

2) ümumi hüquqi mühit: ətraf mühitin qorunması qanunu, sanitariya-gigiyenik normalar və təhlüksizlik texnikası qaydaları;

3) yeni biznesin yaranması;

4) trestlər əleyhinə və kartel haqqında qanunlar;

5) qiymətlərin yaranması;

6) vergitutma aiddir.

Çoxmillətli müəssisələrin rəhbərləri işlədikləri bütün ölkələrin hüquq sistemləri ilə tanış olmalıdırlar. Bu cür biliklərin mənbəyi yerli hüquq şirkətlərin xidmətləri, yaxud da bütün dünyada nümayəndəlikləri olan beynəlxalq hüquq şirkəti ola bilər. Rəhbərlər müvafiq oyun qaydalarını bilməli və onları əməldə tətbiq etməlidirlər.

Suveren dövlətlər arasında münasibətlər beynəlxalq hüquq tərəfindən tənzimlənir. Beynəlxalq hüquq aşağıdakı məsələləri əhatə edir:

1) ayn-ayrı şəxslərin ölkəyə gəlişi;

2) malların hərəkəti;

3) gəmiçilik və yükdaşımlar;

4) kapitalın hərəkəti;

5) mülkiyyət alınması;

6) şəxsiyyət və mülkiyyətin müdafiəsi;

7) vəsaitlərin köçürülməsi.

Biznesin aparılma üsuluna çox mühüm təsir göstərən xarici mühit amillərinin iki əsas qrupu siyasi və iqtisadi mühitdir.

Siyasi sistem cəmiyyətin fəaliyyət göstərən və yaşayan bir bütöv kimi formalaşması üçündür. İqtisadi sistem məhdud ehtiyatların rəqabət aparən istifadəçilər arasında paylaşması üçün olub ehtiyatların və hər hansı əmlak üzərində mülkiyyətin tənzimlənməsi və əlaqələndirilməsi ilə bağlıdır.

Siyasi ideologiyalar çox və o qədər müxtəlifdirlər ki, onlara idarəetmə sistemlərinin nizamlanmış siyahısında dəqiq yer tapmaq çətindir. İdarə formasının nəzəri cəhətdən ən son variantları totalitarizm və demokratiyadır. Bu qütblər arasında vətəndaşların ölkə idarəetməsində müxtəlif dərəcədə iştirak etdiyi sistemlər var. Lakin bu gün dünyada dəyişikliklərin çox sürətlə cərəyan etməsini, bir çox avtoritar rejimlərin demokratiyanın müxtəlif formaları ilə əvəzlənməsini də nəzərə almaq lazımdır.

Biznesin iqtisadi mühiti onun təşkilini, fəaliyyət göstərməsini və səmərəliliyini səciyyələndirir. Bu, əhalinin alıcılıq qabiliyyətidir ki, cari gəlir və qiymətlərdən, iqtisadi artım və ya tənəzzüldən, işsizlik səviyyəsi, vergilər sistemi və s.-dən asılıdır. İqtisadi mühit makroiqtisadi amillərini və xarici mikromühiti əhatə edir.

Dəyişən daxili makroiqtisadi amillər:

1. İnflyasiya və işsizliyin səviyyəsi
2. Kapital qoyuluşu və ümumi milli məhsulun dinamikası
3. Kreditlərin əlverişli olması
4. Vergitutmanın səviyyəsi

Dəyişən xarici makroiqtisadi amillər:

1. Xarici ticarət və tədiyyə balanslarının durumu
2. Mal və kapitalın İdxalı və ixracının sərbəstliyi dərəcəsi
3. Valyuta məzənnələri
4. Dünya bazarlarındakı konyunktura

Biznes mikromühitinin ən mühüm amili ehtiyat və istehlak bazarlarıdır. Ehtiyat bazarları əmək, kapital, torpaq, informasiya, infrastruktur xidmətləri bazarlarını əhatə edir.

İstehlak bazarları istehsalat və qeyri-istehsalat təyinatlı mal və xidmət bazarlarını əhatə edir. Hər iki növ bazarın əsas xarakteristikası tələbat, təklif və qiymətdir.

Xarici mikromühit həmçinin müxtəlif ehtiyatların alıcılarını, tədarükçüləri, vasitəçiləri və rəqibləri də əhatə edir.

Texnika və texnologiyanın biznesdəki xüsusi yeri zaman keçdikcə daha da artmaqdadır. Bu, rəqabətin artması, demək olar ki, bütünlükdə yeni məhsul və elmi- texniki tərəqqinin yaranması vaxtının azalması ilə bağlıdır. Yekunda əmtəələr mənəvi olaraq sürətlə köhnəlir, əmtəənin həyat dövrəsi azalır, digər tərəfdənsə növbə-növ məhsulların işlənilib istehlak üçün təqdim edilməsi sürətlənir. Biznesin elmi-texniki mühiti texnologiyalar, materiallar, son məhsullardır. Bu amilləri həm ənənəvi, həm də yeni, perspektiv kimi qiymətləndirmək olar. Biznesin vəziyyəti dövlətin siyasətindən də xeyli dərəcədə asılıdır. Biznesin siyasi mühiti dövlətin daxili və xarici siyasətini, konstitusiya və iqtisadi hüququ, dövlət qurumları və ictimai təşkilatları əhatə edir.

Biznes mühiti konkret cəmiyyətdə yaşayan insanların tələbatını ödəmək üçün həyata keçirilir. Bu cəmiyyət həmin insanların əsas baxışlarını, dəyərlərini və əxlaq normalarını formalaşdırır. Bu reallıqlara əhəmiyyət verməmək qeyri-mümkündür. Bu səbəbdən də biznesdə müvəffəqiyyət və ya uğursuzluq müəssisənin fəaliyyətində bu amillərin nə dərəcədə nəzərə alınmasından bilavasitə asılıdır.

Biznesin demoqrafik mühiti əhalinin sayı, yaşı, cins tərkibi, məşğulluğu, təhsil səviyyəsi ilə müəyyənləşir. Bütün bunlar müəssisənin fəaliyyətində nəzərə alınmalıdır.

Təbii-coğrafi mühit- biznesin həyata keçirildiyi təbii şərait və ekoloji vəziyyət deməkdir. Burada xammalın və enerji sərvətlərin mövcudluğu və əlçatan

olması, iqlim şəraiti, habelə çirklənmə və təbii tarazlığın nə dərəcədə pozulması nəzərdə tutulur. Biznesin təbii-coğrafi mühitinin tərkibi:

Mühitin sərvətləri:

1. torpaq su
2. bioloji
3. mineral-xammal yanacaq-energetik iqlim
4. rekreasiya (istirahət)

Mühitin kəmiyyəti:

1. sərvətlərin mövcudluğu və əlçatan olması
2. torpaqların məhsuldarlığı ekosistemlərin məhsuldarlığı
3. fəsillərinin müddəti çirklənmə və təbii tarazlığın pozulması dərəcəsi.

Biznesin yerləşməsi xarici mühitin bir çox amilləri ilə, ilk növbədə isə nəqliyyat şəraiti, əmək qüvvəsinin, xammal, material, enerji və s.-in olması ilə bağlıdır. Bu amillər müəssisələrin yerləşdiyi məkana, xammalın gətirilməsi üçün çəkilən məsrəflərə, əmək qüvvəsinin istifadəsinə və məhsulun satışına təsir göstərir. Sözügedən amillərin və məsrəflərin qiymətləndirilməsi müəssisəni makrosəviyyədə, yəni sözügedən biznesin uğurlu aparılacağı konkret ölkə, bölgə və ərazidə uğurla yerləşdirməyə imkan verir.

Biznesin daxili mühiti daxili planlaşdırma və idarəetmə prosesində müəssisə tərəfindən tənzimlənə bilən məhsul (xidmət) istehsalı və satışı şərtlərini əhatə edir. Müəssisənin fəaliyyəti zamanı mütləq nəzərə alınmalı olan, lakin dəyişdirilməsi mümkün olmayan xarici mühitlə daxili mühit arasındakı fərq məhz bundan ibarətdir.

Daxili mühit amilləri sırasına müəssisənin quruluşu, məqsəd və vəzifələri, istehsalat texnologiyası və insanlar, onların qabiliyyəti, ixtisası aiddir. Bütün daxili amillər bir-biri ilə bağlıdır. Onlardan birinin dəyişməsi müəyyən dərəcədə bütün başqalarına təsir göstərir. Sahibkarın vəzifəsi daxili amillərin hamısının işin müvəffəqiyyətinə təsir dərəcəsini bilmək və lazım gəldikdə onu lazımi istiqamətdə dəyişdirməkdir. Ona görə də daxili mühit amillərini şirkət rəhbərliyi daim diqqətdə saxlamalıdır.

Daxili mühitin çox mühüm ünsürü müəssisənin quruluşudur. Müəssisənin quruluşu olaraq müəssisənin məqsədlərini ən səmərəli şəkildə əldə ediləcək şəkildə düzənlənən idarəetmə səviyyələri və funksional sahələrinin məntiqi baxımdan qarşılıqlı münasibətləri başa düşülür. Burada məqsəd müəssisəyə həm baş verən dəyişikliklərə daim uyğunlaşmağa imkan verəcək, həm də bu prosesə fəal yardım göstərəcək təşkilati quruluş yaratmaqdan ibarətdir. Belə ki, məhz quruluş müəssisənin strategiyasının (deməli, həm də bazarın tələblərinin də) ardınca gəlir. Belə bir uyğunlaşmanı mümkün etmək üçün ətraf mühitin şərtlərinə tam uyğun gələn təşkilati quruluş gərəkdir. Quruluşun bərqərar olunması əmək bölgüsünə əsaslanır. Bütün işin öz tərkib hissələrinə bölünməsi əməyin üfüqi bölünməsi adlanır. Bu, eyni sayda adam ayrı-ayrılıqda çalışdığı təqdirdə əldə ediləcəyindən xeyli daha çox məhsul istehsal etməyə imkan verir. Müxtəlif müəssisələrdə əməyin üfüqi bölgüsü də müxtəlifdir və istehsalatın miqyası və mürəkkəbliyindən asılıdır. Müəssisə nə qədər iri və mürəkkəbdirsə, əmək bölgüsü dərəcəsi də bir o qədər yüksəkdir. Əməyin üfüqi bölgüsü əsasında müəssisədə konkret spesifik tapşırıqları yerinə yetirən bölmələr yaranır. Adətən onlar şöbə və ya xidmət adlanır. Təşkilatda insanların fəaliyyəti tərkib hissələrə bölündüyü üçün bu fəaliyyətin səmərəli olması üçün onu kimsə əlaqələndirməlidir. Bu əsasda da əməyin şaquli bölgüsü həyata keçirilir.

Beləliklə, təşkilatda əmək bölgüsünün iki daxili təbii forması var. Birincisi, əməyin ümumi fəaliyyətin hissələri olan ünsürlərə bölünməsidir. İkincisi, yəni əməyin şaquli bölgüsü insanların hərəkətlərinin əlaqələndirilməsi işini hərəkətlərin özündən ayırır.

Ən mühüm daxili amil texnologiyadır. Texnologiyanı materiallarda, məlumatlarda və ya insanlarda arzu olunan dəyişiklik etmək üçün zəruri olan peşə verənlərinin, avadanlığın, alətlərin və müvafiq texniki biliklərin cəmi kimi tərif etmək olar.

Vəzifələr (məsələlər) və texnologiya bir-biri ilə sıx bağlıdır. Vəzifənin yerinə yetirilməsi konkret texnologiyanın istehsala daxil olan materialın istehsaldan çıxan formaya çevrilməsi vasitəsi kimi istifadə edilməsini əhatə edir.

Mahiyyətinə görə qeyd edə bilərik ki, texnologiya, xammalın arzu olunan məhsula çevrilməsi vasitəsidir. Lakin kollektivdə əməkdaşlıq olmadan heç bir texnologiya fayda verməz, heç bir vəzifə yerinə yetirilə bilməz. Rəhbərlik təşkilatın nəzərdə tutulan məqsədlərini başqaları vasitəsilə əldə edir. Deməli, məhz adamlar müvəffəqiyyətin mərkəzi amilidir. İnsan amilini anlamaq və uğurla idarə etmək çox çətinidir. İnsanın cəmiyyətdə davranışı şəxsiyyətin fərdi xüsusiyyətləri və xarici mühitin mürəkkəb birləşməsinin nəticəsidir.

İnsanın fəaliyyətinə təsir göstərən ünsürlər aşağıdakılardır:

- 1) ehtiyacları;
- 2) maraqları;
- 3) motivləri;
- 4) stimulları.

Bütün dünyada olduğu kimi, MDB məkanı dövlətlərində də məhz daha zəngin dövlətlər üstün əlverişli biznes mühitinə malik olmağa can atırlar. Bütün ölkələrin biznes və investisiya mühitinin hal- hazırkı halı qeyd olunan ölkənin xarici yatırımları özünə çəkmək və kiçik və orta müəssisələri (şirkətləri) təkmilləşdirmək qabiliyyətini ortaya çıxaran başlıca faktordur. Transmilli müəssisələr (şirkətlər) sağlam biznes şəraitinə sahib olan, yəni xərclərin, gecikdirmələrin və riskin minimum vəziyyətdə olduğu dövlətlərə investisiya qoymağı üstün tuturlar. Bundan başqa, kiçik və orta müəssisələrin (şirkətlərin) uğur qazanmaq imkanı müxtəlif vergi və güzəştlərlə doldurulmamış bir şəraitdə daha çoxdur.

Milli iqtisadi şəraitdə makroiqtisadi sabitliyin qorunması və bir sıra sosial-iqtisadi aspektlərin həll edilməsi üçün yararlı biznes mühitinin yaradılması mühüm mövzulardan biridir. Lakin investisiyaların məhdud olması halı iqtisadiyyatın elmi-texniki bazasının yenilənməsinə, modern tələblərə cavab verməsinə imkan yaratmır, bu da məntiqi olaraq iqtisadi irəliyə yox, geriləməyə gətirir. İnvestisiya (yatırım) imkanlarının, xüsusilə innovasiya tərəfli investisiyaların çoxalması istehsalın əlaqələrinin dəyişən bazar konyunkturasına uyğun olmasını təmin edir.

Dövlətin biznes siyasəti - ölkənin iqtisadiyyatının müxtəlif sahə və sferalarında tələb olunan kapital yatırımının səviyyə və əlaqələrini təchiz edən, yatırım aktivliyini çoxaldan bir-biri ilə bağlı məqsədlər qarışığıdır. Başqa ifadə ilə desək, biznes siyasəti - biznes mənbələrinin tapıb, onları iqtisadiyyatın sahəsinə yönəltməkdir.

1.3. Əlverişli biznes və investisiya mühitinin ölkənin iqtisadi inkişafında rolu

Əlverişli biznes və investisiya mühitinin formalaşması və inkişafı, investisiya bazarının segmentləşdirilməsinin genişlənməsi, investisiya məhsulları, texnika və texnologiyalarının daha da genişlənməsi, həmçinin şirkətlərin investisiya imkanlarının artması investisiya menecerlərinə operativ və strateji investisiya yatırımı qərarları təsdiq etmək üçün böyük fəaliyyət zonası təqdim edir. Bazar şəraiti dövründə investisiya fəaliyyətinin müasir metodlarını, prinsiplərini və mexanizmlərini dərinlən bilmək və onlardan praktikada geniş istifadə etmək, müəssisələrin (şirkətlərin) keyfiyyət etibarını ilə yeni iqtisadi təkmilləşmə prosesinə keçmə imkanını sürətləndirəcəkdir.

Bazar əlaqələrinin və təsərrüfatçılıq üsullarının inkişaf etməsi, müəssisələrin (şirkətlərin) investisiya fəallığının artırılmasını tələb edir. Bu səbəbdən də, dövlət dəstəyi ilə bərabər, dövlət və özəl olan bölmə müəssisələrinin (şirkətlərinin) xüsusi yatırımları investisiyaların əsas mənbəyinə çevrilməlidir. Maliyyə alətləri ölkə iqtisadiyyatına investisiyaların yönəldilməsi probleminin həllini stimullaşdırmalıdır.

Bu işə öz növbəsində daha çox qiymətli kağızlar bazarının təkmilləşdirilməsindən, inkişaf etdirilməsindən asılıdır. Onun inkişaf etdirilməsi işə inflyasiya hadisələrinin minimuma endirilməsi və istehsalın daimiliyinin təmin edilməsi vəziyyətində mümkündür.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində cəmiyyətin daha da artmaqda olan sosial-iqtisadi tələbatının ödənilməsi, bilavasitə mövcud olan istehsal potensialından daha mütərəqqi və səmərəli istifadə edilməsi, elmi texniki tərəqqinin nəaliyyətlərinin

istehsala tətbiqi və digər yeniliklər investisiya qoyuluşlarından asılıdır. Bütün bunlar cəmiyyətdə investisiya qoyuluşlarının əhəmiyyətinin daha da artmasına səbəb olur.

Müasir dövrdə demək olar ki, bütün ölkələrin iqtisadiyyatında rəqabətqabiliyyətliliyə nail olmaq üçün bu sahədə iqtisadi nailiyyətlərin əldə edilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu amil qloballaşmanın daha da dərinləşdiyi bir şəraitdə də öz mühümlüyünü qoruyub saxlayır.

Belə ki, əlverişli biznes və investisiya mühitinə malik olan ölkə iqtisadiyyatları beynəlxalq bazara daha çox fayda gətirən və güclü subyekt kimi qoşulduğu halda, müvafiq parametrlər üzrə zəif olan dövlətlər isə əsasən istehlakçı qismində çıxış edirlər.

Ölkə iqtisadiyyatında rəqabətqabiliyyətlilik isə, onun inkişafını təmin edən elementlərin rəqabətqabiliyyətliliyi ilə şərtlənir. Bu zaman iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyinin təmin edilməsində hansı vasitələrdən istifadə olunması xüsusi diqqət yetirilməli məqamlardan sayılır. Buna görə də bütün səviyyələrdə investisiya fəaliyyəti ön plana çıxır. Beynəlxalq bazarlarda iştirak həcminə görə kiçik dövlətlərin iştirakının dayanıqlığının təmin edilməsi cəhətdən isə investisiyalar obyektiv xarakter daşıyır.

Müxtəlif dövrlərdə iqtisadi inkişaf prosesləri müxtəlif amillərin təsiri ilə dinamik xarakter qazanmışdır. Belə ki, müasir dövr üçün bazar iqtisadiyyatı şəraitində makroiqtisadi tarazlıq və davamlı sosial-iqtisadi inkişafın əsasını təşkil edən, həmçinin dövlət və özəl təsərrüfat subyektlərinin rəqabət yarışında dayanıqlığını təmin edən əsas elementlər kimi məhz əlverişli biznes və investisiya mühiti çıxış etməkdədir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafı və yüksəlməsi əhəmiyyətli dərəcədə əlverişli biznes və investisiya mühitindən asılıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, uzunmüddətli dövr üçün firmaların səmərəli fəaliyyət göstərə bilməsi, onların yüksək inkişaf tempinin davamlılığı və rəqabət qabiliyyətinin yüksək səviyyədə olması onların investisiya aktivliyi və investisiya mühitinin genişliyi ilə müəyyən olunur. İnteraksiya fəaliyyətinin reallaşdırılması ilə bağlı kompleks məsələlər

investisiya strategiyalarının əsaslandırılması, məqsədli yönəldilmiş real investisiyalaşdırılma və balanslaşdırılan maliyyə investisiyası portfelinin formalaşmasında səmərəli istiqamətin seçilib tapılmasında nəzəri və praktiki təcrübələr sahəsində dərin elmi biliklərə malik olmağı tələb edir.

Yaxın gələcək üzrə investisiya siyasəti əsasən nəqliyyat, elm və texnika, kənd təsərrüfatı istehsalı və sənaye istehsalı, xarici iqtisadi əlaqələr (münasibətlər) sahəsində səviyyələrin hər birində idarəetmə qanunauyğunluğunun inkişafı, istehsalın texnoloji strukturunun yaxşılaşdırılması, reallaşdırılacaq yüksək emal səviyyəli məhsulların miqdarının artırılması, iqtisadiyyatın infrastrukturunun inkişaf etdirilməsi, məhsul, əmək və maliyyə vəsaitlərinin azad hərəkəti sisteminin böyüməsi əsasında investisiya (yatırım) fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinə yönləndirilməlidir. Ölkənin maliyyə resurslarının məhdudluğunu nəzərə alaraq, vəsaitlərin yüksək səmərəli vəd edən innovasiyalı layihələrə, xarici bazarlara çıxış imkanları olan məhsulların yaradılmasına, istehsalı stimullaşdıran, tez ödənilən, dayanıqlı, effektiv layihələrin himayə edilməsinə yönəldilməsi daha məqsəduyğundur.

İnvestisiya mühitinin yaradılması və inkişafı ölkənin iqtisadi, həmçinin investisiya siyasətinin mühüm faktorlarından biri kimi hər zaman özünü göstərməlidir. İnvestisiya vasitəsilə sosial istehsalın mərhələli şəkildə inkişafına müvəffəq olunur, iqtisadiyyatın gəlirliliyi və bərabərliyi qiymətləndirilir, xərclənən hər manat üçün daha çox əmtəə və milli gəlir artımına mühit yaradılır.

İnvestisiya mühiti əsas fondların qurulub inkişaf etdirilməsinə və təkrar istehsalına, həmçinin maddi istehsalın bir başqa formada inkişafına (təkmilləşməsinə) kapital yatırımları şəklində reallaşdırılır. Dövlətin investisiya əməliyyatlarının tənzimlənməsində bir- birindən fərqli iqtisadi üsullardan istifadə edilir. Tənzimləmə zamanı əsasən vergitutma obyektlərinin və sebyektlərinin, vergi şərtlərinin və güzəştlərinin bir- birindən fərqləndirildiyi vergi nizamlanmasının tətbiqi planlaşdırılır. Bu aspektdən də investisiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması üçün vergi mexanizminin xarakteristikalarının öyrənilməsi və investisiya yatırımlarının əsas istiqamətlərinin araşdırılması vacib əhəmiyyət

daşıyır. Mövcud olan təcrübi praktikalarda investisiyaların inkişafı ilə bağlı siyasət dedikdə xarici investisiyaların ölkəyə cəlb edilməsi ilə əlaqəli reallaşdırılan tədbirlər planı nəzərdə tutulur.

Sahibkarlığının inkişafının təmin edilməsi, onun rəqabətqabiliyyətliliyinin daha da artırılması üzrə dövlət tənzimlənməsinin mükəmməlləşdirilməsi, öncül beynəlxalq təcrübəyə uyğun olaraq xarici investorları özünə çəkən biznes və investisiya mühitinin təkmilləşdirilməsi və onun yararlığının daha da artırılması, bu sahədə təkmil tənzimləmə və hüquqi bazanın mövcud olması vacib məsələlərdəndir. Qeyd olunan hədəflərə çata bilmək üçün dövlət tərəfindən davamlı olaraq dövlət və sahibkar münasibətlərinin daha da inkişaf etdirilməsi, sahibkarlıq fəaliyyəti üzrə qanunsuz müdaxilə və süni maneələrin tam şəkildə məhdudlaşdırılması, rəqabətqabiliyyətliliyinin və ixrac imkanlarının daha da genişləndirilməsi, sahibkarlara dövlətin dəstəyinin və təşviq mexanizminin formalaşdırılması, beynəlxalq standartlara uyğun olan elektron dövlət xidmətlərinin göstərilməsi üzrə kompleks tədbirlər həyata keçirmək olduqca vacibdir.

Bu prioritet çərçivəsində ölkəmizdə biznes mühitinin institusional əsasları daha da gücləndirilməlidir. O cümlədən, azad rəqabət şəraitinin təkmilləşdirilməsi, dövlət-biznes əlaqələrində insan faktorunun azaldılması ilə gəlirlilik, hesabatlılıq və şəffaflığın çoxaldılması mühüm istiqamətlərdəndir. Dövlətin daha bir funksiyası xarici bazarlara çıxışın təchiz edilməsi məqsədilə azad alğı- satqı müqavilələrinin bağlanması, texniki nizamlama və milli qanunauyğunluqların beynəlxalq tələblərin göstərişinə uyğun düzəldilməsini mümkünləşdirməkdən ibarətdir. O cümlədən, dövlət vergini ödəyənlər və vergi şirkətləri arasında ikitərəfli güvənin və inamın daha da çoxaldılması və əlverişli vergi yükü tənzimləməsinə uyğun olaraq biznes mühitinin gəlirliyinin artırılması sahəsində də fəaliyyətini davam etdirərək əlverişli biznes və investisiya mühitinə nail ola bilər.

Özəl sahənin təkmilləşməsini dəstəkləyən yararlı biznes mühitini təşkil etmək məqsədilə rəqabətə şərait yaradan mühüm islahatların reallaşdırılması xüsusilə iqtisadi inkişafa böyük təsir göstərir. Ölkəmizdə rəqabət şəraitinin daha da

təkmilləşdirilməsi çarələri maliyyə və real sektorlar arasındakı qarşılıqlı müvazinət nöqtəsinin tapılması ilə mümkündür. Belə ki, tam rəqabət mühitində iqtisadiyyata motivasiya verməklə yerli əmtəə və xidmətlərin rəqabət hazırlığını çoxaltmaq olar. Ölkədə rəqabət mühitinin yaxşılaşdırılması tam təkmil, sağlam rəqabət qanunvericiliyinin məhdudluğu, bu qanunvericiliyin müstəqil və effektiv fəaliyyət göstərən rəqabət orqanı tərəfindən tətbiq edilməsi, ümumən götürdükdə rəqabət faktorlarını icra edən , rəqabətin inkişafındakı maneələri aradan qaldıra bilən və inhisarçılığa qarşı olan iqtisadi siyasətin reallaşdırılmasını tələb edir. Ölkədə rəqabət qanunvericiliyinin pozulması üzrə faktların araşdırılması və aşkarlanmış qanun pozuntuları üzrə qərarların qəbulu fərqli hərəkət xətti olduğundan onların ixtisaslaşması olduqca vacib hesab.

Əlverişli biznes mühitinin təkmilləşməsi məqsədilə elektron hökumət xidmətlərinin modern texnologiyaların həyata keçirilməsi gücləndirilməklə və onlardan faydalanma imkanları asanlaşdırılmaqla təkmilləşdirilməsi davam etdirilməlidir. Dövlət, elektron xidmətlərin yaradılmasını böyütməklə, rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafını dəstəkləyə və bununla da, dövlət idarəetməsinin inkişafı ümumi iqtisadi gəlirliliyinin çoxaldılmasını təmin edə bilər.

Həmçinin dövlət satınalmaları böyük ölçülü olduğundan, əmtəə və xidmətlərin satınalma imkanlarının təkmilləşdirilməsi, həmçinin dövlət satınalmaları mərhələsinin sürət və gəlirliliyinin artırılmasının təmin edilməsi biznes mühitinə müsbət təsir göstərən amillərdəndir. Bunlardan başqa, dövlət satınalmalarının böyük ölçüdə olduğundan istifadə edərək, dövlət tenderləri üzrə müvafiq normativlərin inkişafı ölkədə fəaliyyətdə olan yerli şirkətlərə (müəssisələrə) o cümlədən, kiçik və orta sahibkarlara əlavə dayaq kimi xarakterizə olunur. Dövlət- özəl partnyorluğunun daha da inkişaf etdirilməli və biznes mühitinin (şəraitinin) inkişafı üçün tədbirlərin vaxtılı- vaxtında və səmərəli fəaliyyətini təmin edir.

II FƏSİL AZƏRBAYCANDA BİZNES VƏ İNVESTİSİYA MÜHİTİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Azərbaycanı investisiya mühitinin mövcud vəziyyətinin təhlili

Respublikamızda həyata keçirilən investisiya siyasəti iqtisadiyyatın əsaslı şəkildə inkişafına, onun strukturunun daha da yaxşılaşdırılmasına imkan yaradır. Müəssisənin əsas vəsaitlərinə qoyulmuş investisiyaların istiqamətlərinə baxdıqda müəyyən etmək olur ki, vəsaitlər başlıca olaraq tikinti sektoruna yatırılır. Xüsusilə infrastruktur projelərinin reallaşdırılmasından ibarət olan tikinti və yenidənqurma kifayət dərəcədə geniş vüsət alması dövrümüzdə əsas istehsal amillərindən hesab olunan infrastrukturun yaxşılaşdırılmasına istiqamətlənmiş dövlət siyasətinin nəticəsidir.

Ölkəmizdə həyata keçirilən investisiya qoyuluşları üzrə fəaliyyətlərin ümumilikdə hüquqi aspektləri, iqtisadi və sosial şərtləri, həmçinin xarici investorların ölkə ərazisində fəaliyyətləri üzrə investisiya yatırımlarının hüquqi-iqtisadi prinsipləri uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının 1995-ci il tarixli “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” eyni zamanda 1992-ci il tarixli “Xarici investisiyanın qorunması haqqında” Qanunları ilə tənzimlənməkdədir.

Maliyyə mənbələrinin təhlili prosesi investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması baxımından olduqca vacibdir. İnvestisiyanın tərkibini və əsas strukturunu nəzərə almaqla investisiya mənbələrini iki yerə ayırmaq olar:

1. Xarici investisiya mənbələri
2. Daxili investisiya mənbələri

13.01.1995-ci il tarixli, 952 nömrəli “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununa əsasən investisiyanın müəyyənləşdirilməsində əsas daxili mənbələr aşağıdakılar ola bilər:

1. İnvestorların özlərinə məxsus olan həm maddi, həm də intellektual mülkləri, onların vəsaitləri və təsərrüfat daxili ehtiyatları. Təsərrüfat daxili ehtiyatlara isə mənfəət, amortizasiya fondu üzrə vəsaitləri, hüquqi şəxs və fiziki şəxslərə məxsus pul vəsaitləri, bank da olan depozitləri, təbii fəlakətlər və

baş vermiş qəzalar ilə bağlı müəyyənləşdirilmiş ziyan üzrə ödəniş üçün nəzərdə tutulan sığorta ödəmələri və s. daxil edilir:

2. Sərmayədarların borcu hesab olunan müxtəlif vəsaitlər, yəni bankdan, həmçinin də dövlət büdcəsindən əldə edilmiş kreditlər, eyni zamanda istiqrazlar və s. maliyyə vəsaitləri;
3. Sərmayədarların müxtəlif istiqamətlər üzrə cəlb edilmiş vəsaitləri. Bu maliyyə vəsaitlərinə əsas etibarilə əməkdaşların (əmək kollektivi üzrə), həmçinin ölkə vətəndaşlarının, müxtəlif müəssisələrin (hüquqi şəxs üzrə) payları, eləcə də sair haqları və səhm reallaşdırılması ilə əlaqədar vəsaitlər daxildir;
4. Dövlət büdcəsi üzrə və müxtəlif büdcədən kənar fondlar üzrə investisiya təyinatlı vəsaitlər, və eyni zamanda xüsusi prezident fondu və digər fondlar daxildir;
5. Müxtəlif müəssisələrdən, təşkilatlardan, həmçinin vətəndaşlardan daxil olmuş əvəzsiz maliyyə vəsaitləri, eyni zamanda ianələr və digər vəsaitlər.

Respublikanın Statistika Komitəsinə məxsus Statistik məlumat bazasında əks olunan informasiyalar vasitəsilə 1995-2015-ci illər ərzində ölkə iqtisadiyyatına yönəldilən daxili investisiyaların həcmünün dəyişməsinə təhlil etmək mümkündür.

Cədvəl 1: İqtisadiyyata yönəldilən daxili investisiyalar

	1995	2000	2005	2010	2015
Daxili investisiyalar:					
mln.manat	149.3	460.3	2 104.9	7499.2	9058.5
mln.dollar	169.0	514.4	2 225.3	9343.6	8828.1

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, <https://www.stat.gov.az/source/finance/>

Ölkə iqtisadiyyatına yönəldilən daxili investisiyaların 1995-2015-ci illər intervalında həcmünün dəyişməsinə özündə əks etdirən Cədvəl 1-ə əsasən 1995-ci ildə ölkə iqtisadiyyatına daxili investisiya qoyuluşu 149.3 milyon manat olmuş və bu ilə nəzərən 2000-ci ildə 3.083 dəfə, 2005-ci ildə 14.098 dəfə, 2010-cu ildə 50.229 dəfə, 2015-ci ildə isə 60.673 dəfə artmışdır.

Xarici mənbələr üzrə əsas investisiya mənbələri:

1. xarici dövlətlərin büdcə vəsaitləri;
2. hüquqi şəxslərə (xarici), eləcə də fiziki şəxslərə (xarici) məxsus maliyyə vəsaitləri;
3. beynəlxalq təşkilatların maliyyə vəsaitləri;
4. kreditlər (dövlətlərarası), həmçinin qrantlar, müxtəlif yardımlar;
5. sərmayədarın beynəlxalq təşkilatlardan əldə etdiyi vəsaitlər, eyni zamanda əldə olunmuş qrant və kreditlər.

Respublikanın Statistika Komitəsinə məxsus Statistik məlumat bazasında əks olunan informasiyalar vasitəsilə 1995-2015-ci illər ərzində ölkə iqtisadiyyatına yönəldilən xarici investisiyaların həcmünün dəyişməsinə təhlil etmək mümkündür.

Cədvəl 2: İqtisadiyyata yönəldilən xarici investisiyalar

	1995	2000	2005	2010	2015
Xarici investisiyalar:					
mln.manat	331.4	829.5	4 628.5	6 619.7	10998.9
mln.dollar	375.1	927.0	4 893.2	8 247.8	10719.1

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi, <https://www.stat.gov.az/source/finance/>

Ölkə iqtisadiyyatına yönəldilən xarici investisiyaların 1995-2015-ci illər intervalında həcmünün dəyişməsinə özündə əks etdirən Cədvəl 2-yə əsasən qeyd olunan illər ərzində investisiya məbləğlərində artım tendensiyası mövcud olmuşdur. Belə ki, 1995-ci ildə ölkə iqtisadiyyatına xarici investisiya qoyuluşu 331.4 milyon manat olmuş və bu ilə nəzərən 2000-ci ildə 2.503 dəfə, 2005-ci ildə 13.967 dəfə, 2010-cu ildə 19.974 dəfə, 2015-ci ildə isə 33.189 dəfə artmışdır.

Xarici investisiyalardan səmərəli istifadə etməyin digər bir yolu maliyyə vəsaitlərinin şərti olaraq əks sahələrdə yerləşdirilməsidir. Belə ki, vəsaitin elə sahələrə yatırılması lazımdır ki, bu sahələrdən gələcəkdə hər hansı birində baş verəcək zəifləmə digər sahədə yüksəlişlə nəticələnə bilsin. Misal üçün meşə və mebel sənayeləri arasında investisiyaların bölgüsü elə həyata keçirilir ki, adı

çəkilən sahələrdən birində tənəzzül olduğu halda, digərinin inkişaf etməsi nəticə etibarilə sərmayədarın gəlir əldə etməsi mümkün olur. Xarici mənbələr üzrə sərmayənin ölkə iqtisadiyyatına cəlb edilməsi prosesinin daha da sürətləndirilməsi səviyyəyə bir sıra vəsait mənbələri baxımından fərqli qiymələr əlverişli olsa belə, qeyd etmək lazımdır ki, ümumiləşdirilməsi mümkün olan vəziyyətlər də mövcuddur. Respublikanın Ümumi Daxili Məhsulunda investisiya qoyuluşları üzrə maliyyə vəsaitlərinin xüsusi çəkisi, ölkənin iqtisadi baxımından inkişafını səciyyələndirən əsas məqamlardan biri hesab edilməkdədir.

Müasir praktika onu göstərir ki, Ümumi Daxili Məhsulda investisiya qoyuluşları üzrə maliyyə vəsaitlərinin xüsusi çəkisi otuz və ya otuz beş faiz olduqda iqtisadi artım üçün şəraitin yaranır. Azərbaycan Respublikasının “investisiya fəaliyyəti haqqında” qanununda qeyd edilmişdir ki, müvafiq sahə üzrə mövcud hüquqi bazanın daha da yaxşılaşdırılmasında başlıca hədəf milli iqtisadiyyata sərmayə qoyuluşunu sürətləndirmək, beynəlxalq səviyyədə müxtəlif ölkələrlə iqtisadi sahədə əlaqələr, eyni zamanda inteqrasiya prosesinin sürətlənməsi, mülkiyyət formasına fərq qoymadan hər bir investordan hüquq bərabərliyinin ədalətli şəkildə təmin edilməsidir.

Dövlət öz istehsalçılarının hüquqlarını müdafiəsi ilə bərabər, xarici sərmayədarların da ölkəyə vəsait qoyması və fəaliyyəti üçün əlverişli investisiya mühiti yaratmalıdır. Sözsüz ki, bu zaman xarici kapital marağı və milli iqtisadi mənafehi uyğunlaşdırmaq lazımdır.

Bir çox vəziyyətlərdə ölkə iqtisadiyyatında olan real vəziyyəti təhlil etmək və iqtisadi şəraitə təsirləri müəyyənləşdirmək vacib olsa da, başlıca olan ölkədə milli iqtisadi mənafeyə üstünlük verməkdir.

İnvestisiya mühitinin formalaşmasında ölkədə qüvvədə olan qanunvericilik bazasının yaxşılaşdırılması xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Son dövrlərdə müvafiq sahə üzrə reallaşdırılan tədbirlər öz müsbət təsirlərini göstərmişdir. Müvafiq sahə üzrə hüquqi bazanın formalaşmasında Azərbaycan Respublikasının 1995-ci il tarixli “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” eyni zamanda 1992-ci il tarixli “Xarici

investisiyanın qorunması haqqında” Qanunlarının xüsusi rolunu qeyd etmək vacibdir.

İnvestisiya mühitinin inkişaf etməsi uzunmüddətli vəsait qoyuluşundan, rəqabət mühitinin inkişaf etdirilməsindən, antiinhisar tədbirlərinin reallaşdırılmasından istehsal üçün mənfəət gətirmə ehtimalı yüksək olan yatırımların təminindən, onun region və sahələr üzrə sərbəst axınından və digər faktorların təsiri ilə bağlıdır. Qeyd edilməsi vacibdir ki, ölkədə əlverişli investisiya mühiti dövlət tərəfindən həyata keçirilən məqsədli tədbirlərin iqtisadi mühitə təsiri ilə formalaşır.

İnvestisiya mühitinin mahiyyətini, həmçinin ölkə iqtisadiyyatında xüsusi təsire malik olan sosial və iqtisadi, eləcə də müxtəlif siyasi faktorların məcmusu kimi də izah etmək mümkündür. Ölkə iqtisadiyyatı üçün vacib olan amil istehsalın artımının təmin edilməsi üzrə əlverişli investisiya mühitinin formalaşdırılmasıdır. Təbii ki, bütün bu proseslər də qarışıq və idarəolunmaz formada reallaşmır. Qeyd etmək vacibdir ki, iqtisadi proseslər sübut edir ki, bazar mexanizmi bu qəbildən olan çatışmazlıq və çətinlikləri həll etmək imkanına malik deyil və dövlətin xüsusi tənzimləməsi ilə həyata keçirilən siyasət investisiya prosesinin məqsədyönlü şəkildə sürətləndirilməsində zəruri və həlledici rola malikdir. Başqa bir vacib faktor maliyyə sabitliyi faktorudur. Belə sabitliyin əldə edilməsi xüsusilə investisiya qoyuluşunun həyata keçirilməsi baxımından lazımi maliyyə resurslarının əldə olunması, həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan investisiya projelərinin rentabelliyyənin təmin olunmasının və ümumilikdə əlverişli investisiya mühitinin şərtləridir. Ölkədə investisiya mühitinin inkişafı yüksək dərəcədə özəl sektorun inkişafından, onun xüsusi çəkisindən və eyni zamanda kiçik, orta sahibkarlığın tərəqqisindən asılı olur.

Beynəlxalq təcrübəyə əsasən iqtisadi sabitliyi və əlverişli investisiya mühitini şərtləndirən əsas amillərdən biri də ölkədə insanların rifah səviyyəsinə əsasən müəyyənləşdirilən orta sinfin əhalinin ümumi sayında xüsusi çəkisidir. Bu sinif iqtisadi münasibətlərin dinamikliyini, həmçinin ahəngdarlığını təmin edən mühüm faktorlardan biridir. Azərbaycanda investisiya mühitindən bəhs edərkən

onun əlverişli geosiyasi, coğrafi və iqtisadi mövqeyi, zəngin təbii sərvətləri və yüksək ixtisaslı kadr potensialı önə çıxan əsas amillərdəndir. Əlverişli investisiya mühitini formalaşdırmaq məqsədilə qeyd edilənlər yalnız ilkin şərtlərdir. Qeyd olunan amillərə səmərəli yanaşma olmazsa bu zənginlik milli iqtisadiyyat hətta, ümumi yanaşmada ölkə üçün ciddi problemlərin mənbəyinə çevrilə bilər. Adı çəkilən problemlərə ilkin yanaşmada aşağıdakıları aid etmək mümkündür:

1. regionda marağı olan dövlətlərin mənafeələrinin toqquşması;
2. ölkə iqtisadiyyatının birtərəfli qaydada genişlənməsi, ölkə iqtisadiyyatının böyük dövlətlər üçün xammal bazasına çevrilməsi təhlükəsi və sair.

Ölkədə həyata keçirilmiş torpaq islahatı keçmiş sovet dövlətlərinin bir çoxundan fərqli olaraq iqtisadi inkişaf üçün, həmçinin investisiya mühitinin əlverişliliyi baxımından obyektiv zəmin yaratmışdır. Ölkədə formalaşdırılacaq normal torpaq bazarı investisiya mühitinin inkişafına təkan verən amilə çevriləcəkdir. Bununla yanaşı investisiya fəallığının təmin edilməsinin, sistemli yanaşma ilə mümkünlüyü də şübhəsizdir.

İnvestisiya mühitinin əsas xüsusiyyətlərindən irəli gələn mənfəət cəhətləri də yox deyildir. Əsasən qiymətli kağızlar bazarının hələ də təşəkkül tapmadığı ölkədə portfel investisiyalarının iqtisadiyyata cəlb edilməsi ciddi çətinliklərlə üzləşir. Xarici investisiyalardan istifadə edilməsinin əsas perspektivli istiqamətlərindən biri də onun ixracçı sektorlara- yeni texnologiyalara, informasiya iqtisadiyyatına yönəldilməsidir. Həmçinin mülkiyyət hüququnun müdafiəsi istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər də investisiya mühitinə təsir etməkdədir. Əsas məsələ ondadır ki, xarici sahibkarların hüquqlarının pozulması ölkənin imicinə zərbə vurur, həmçinin hər hansı ciddi layihələrin maliyyələşdirilmə mənbələrinin tapılmasını daha da çətinləşdirir. Belə ki, ölkə qanunvericiliyində xarici investorların mənafeyinə zərbə vura biləcək müxtəlif səviyyəli cinayət tərkibli müdaxilələr üçün müəyyənləşdirilmiş qaydalar daha da sərtləşdirilməlidir.

Ölkədə investisiya mühiti mövcud qanunvericilik bazasından daha çox asılı olur. Xüsusilə istehsalçıların təşkilatlanmasının çoxsaylı formalarının inkişafını dəstəkləyəcək, eyni zamanda korporativ davranışın əsas qaydalarını, normal, eyni

zamanda işgüzar investisiya mühitini (məsələn: müəssisələrin, korporativ idarəedilməsi təcrübəsini nəzərə ala bilən, həmçinin hesablaşmalar üzrə müəyyən edilən reytinglərin dərci) formalaşdıracaq qanunvericilik bazasının işlənilib hazırlanması tələb olunur.

İlk öncə iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrin investisiyalaşdırılması məqsədilə ölkədə investisiya mühitinin əlverişlilik səviyyəsini təhlil etmək tələb olunur. Bu zaman isə ən vacib amillərdən biri lazımi informasiya ilə normal təminatdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Respublikamızda yetərli informasiya bazasının formalaşması prosesi hələdə davam etməkdədir.

Ümumi götürdükdə, milli iqtisadiyyata xarici investisiyanın cəlbi ölkədə informasiya ilə təminat sahəsində mövcud çatışmazlıqların həll edilməsindən böyük ölçüdə asılıdır. Həmçinin, qeyd olunmalıdır ki, informasiya təminatına nəzarəti həyata keçirən müvafiq dövlət qurumlarının da yenidən təşkilinə zərurət hiss olunmaqdadır.

Beləliklə, müxtəlif səviyyələrdə bazar barədə telekommunikasiya, kommersiya, nəqliyyat ilə bağlı olan zəruri informasiyaların çatışmaması, ölkə iqtisadiyyatına əsasən kiçik və orta xarici şirkətlərin, eyni zamanda müxtəlif iqtisadi potensiala malik müəssisələrin sərmayə yatırmasında böyük maneəyə çevrilir. Hər hansı bir sahənin investisiya qoyuluşları üçün cazibədarlığının qiymətləndirilməsi, ilk əvvəl həmin iqtisadi sahə üzrə mövcud iqtisadi vəziyyətin əsaslı şəkildə təhlili əsasında müəyyənləşdirilir. Bu zaman isə, həmin iqtisadi sahə üzrə ümumi iqtisadi mühitə təsir göstərən çoxsaylı faktorların kəmiyyətə təhlili həyata keçirilir. Mövcud iqtisadi təcrübəyə əsasən iqtisadiyyatın hər hansı bir sektorunun vəsait qoymaq nöqtəyi-nəzərindən səmərəli olub-olmamasını müəyyənləşdirmək məqsədilə əmsallar qrupundan istifadə edirlər. Bu əmsallar isə onların faktiki nəticələri və böhran vəziyyətlərini özündə ifadə edən səviyyələr üzrə qarşılaşdırılır, bununla da yekun nəticə əldə edilir. Xüsusilə qiymətləndirilmənin həyata keçirilməsi məqsədilə istifadə edilməli olan əmsallar və bu əmsallar üzrə normativ kəmiyyətlər müəyyən edilir.

Başlıca amillər 5 qrupda təsnifləşdirilir:

1. maliyyə dayanıqlığı,
2. işgüzar fəallıq,
3. səmərəlilik,
4. inkişaf dinamikası
5. müəssisələrin ödəmə qabiliyyətləri.

Adıçəkilən qrupların hər biri bir əmsaldan və həmçinin bir neçə əmsaldan ibarət ola bilər:

I. İlk qrupa daxil olan maliyyə dayanıqlığı əmsalları investorlar, həmçinin kreditorların mənafeələrinin müdafiəsi dərəcəsini özündə əks etdirir. Bu göstəricilərə başlıca olaraq müəssisənin maliyyə vəsaitləri əmsalı (Ə1) aid edilməkdədir. Müəssisənin ümumi kreditor borclarının, onun xüsusi vəsaitlərinə nisbətini xarakterizə edən bu əmsal, müəssisənin cəlb etdiyi vəsaitdən asılılığı, eyni zamanda öz maliyyə vəsaitləri (kapital) ilə tələbatını qarşılıya bilmə dərəcələrini özündə əks etdirir. Müəssisənin maliyyə vəsaitləri əmsalı (Ə1) üçün böhran kəmiyyəti vahid (1) hesab edilməkdədir və onun kəmiyyəti yüksəldikcə investorların risk dərəcəsi və iflas etmə ehtimalı bir o dərəcədə yüksək olur. Bu göstəricilər qrupuna aid edilən ikinci bir göstərici Ə2 isə satışdan daxilolmaların məbləğinin vaxtı keçmiş debitor borclarına və avanslara nisbəti kimi hesablanır. Bu göstərici nə qədər kiçik olarsa, sahə və ya təhlil edilən müəssisənin maliyyə vəziyyəti də o qədər pisdır. Göndərilmiş mallar üzrə debitor borcunun məbləği yüksək ola bilər və bu halda müəssisə mənfəət deyil zərərlə qarşılaşar.

Müəssisələrin maliyyə dayanıqlığını özündə əks etdirən digər bir əmsal Ə3 satışdan əldə edilən daxilolmaların müəssisənin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti prosesində formalaşmış mövcud kreditor (vaxtı ötmüş) borcuna olan nisbəti ilə təyin edilir. İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş dövlətlərdə əmsal 2 və əmsal 3 göstəricilərinin hesablanması zamanı kəsrin məxrəclərində müəssisənin mövcud borclarının (kreditor borcları və debitor borcları) (əmsalların böhran səviyyələri nəzərə alınmaqla) səviyyələrindən istifadə edilməkdədir.

II. Müəssisənin işgüzar fəallığını özündə əks etdirən əmsallar firmanın xüsusi maliyyə imkanlarından istifadənin nə dərəcədə səmərəli olmasını ifadə edir. Bu göstəricilərə əsasən Ə4 (müəssisənin ehtiyatlarının dövriyyə əmsalı), həmçinin Ə5 (müəssisələrin kapital dövriyyələrinin ümumi əmsalı) daxildir. Ə4 (müəssisənin ehtiyatlarının dövriyyə əmsalı) müəssisənin satışdan daxil olan vəsaitlərinin onun mövcud ehtiyatlarına olan nisbəti ilə xarakterizə edilir. Bu göstərici müəssisənin mövcud ehtiyatlarının debitor borclarına çevrilməsini ifadə edir. Firmanın ehtiyatlarının dövretmə sürəti nə qədər böyük olarsa onların səmərəli şəkildə idarə olunması da asanlaşır. Belə ki, dövriyyə sürəti artdıqca mal və material dəyərlilərinin reallaşdırılması da bir o qədər böyük sürətlə baş verir. Digər bir əmsal (Ə2) kapital dövriyyəsinin ümumi əmsalı isə vergilər çıxıldıqdan sonra reallaşma nəticəsində daxilolmaların balans mənfəətinə nisbəti ilə xarakterizə edilir. Qeyd olunan göstərici müəssisənin sərəncamında olan resursların hamısından nə dərəcədə səmərə ilə istifadə olunmasını ifadə edir. Bu əmsal müəyyən bir dövr ərzində istehsalın, həmçinin tədavülün mənfəət gətirən tam bir dövrünün baş vermə sayını, həmin dövrün texnoloji proseslərin xüsusiyyətindən asılılıq səviyyəsini özündə əks etdirir.

III. Digər bir göstəricilər qrupuna səmərəliliyi əks etdirən əmsallar aiddir. Bu əmsallar isə sahənin və ya müəssisənin fəaliyyətinin rentabelliğini səciyyələndirir. Buraya aşağıdakı əmsallar aid edilir:

1. bütün kapitalın rentabelliği,
2. satışın rentabelliği,
3. xüsusi kapitalın rentabelliği.

Birinci göstərici bütün kapitalın rentabelliği əmsalları, yəni əmsal 6 müəssisənin balans mənfəətinin onun kapitalına olan nisbəti ilə hesablanır və əmlakın dəyərinin bir manatından hansı miqdarda balans mənfəətinin alındığını göstərir.

Digər bir göstərici satışın rentabelliği əmsalı, yəni Ə7 balans mənfəətinin vergilər çıxıldıqdan sonra reallaşmadan əldə olunan daxilolmalara nisbəti kimi hesablanır və bu göstərici reallaşdırılmış məhsulun bir vahidinə hansı miqdarda

mənfəət düşdüyünü göstərir. Bu əmsalın artması satılan məhsulun (işin və ya xidmətin) istehsal edilməsinə xərclər sabit qaldıqda qiymətlərin yüksəlməsindən, həmçinin qiymətlər dəyişməz qaldıqda isə istehsala olan xərclərin azalmasından asılı olur. Əmsalın qiymətinin azalması isə müəssisənin istehsal xərclərinin dəyişməz qaldığı vəziyyətdə aşağı düşməsinə, qiymətlər dəyişmədikdə isə istehsal xərclərinin artımından, yəni, məhsula olan tələb səviyyəsinin aşağı düşməsinə özündə əks etdirir.

Ə8 (müəssisənin xüsusi kapitalının rentabelliği) əmsalı müəssisə sahibinin investisiya şəklində qoyduğu hər bir vahid vəsaitdən hansı miqdarda mənfəət əldə etdiyini göstərir. Bu göstərici müəssisənin balans mənfəətinin onun xüsusi vəsaitlərinə nisbəti kimi hesablanır. İnvestisiya kapitalından istifadənin səmərəliliyini səciyyələndirir və eyni zamanda müəssisə üçün onun fond birjasında fəaliyyəti ilə əlaqədar olaraq səhmlərin kotirovkası dərəcəsinin təhlili məqsədilə istifadə edilən başlıca meyarlardan biri kimi çıxış edir.

IV. Mövcud iqtisadi sahənin inkişafının dinamikasını əks etdirən göstəricilər. Ə9 əmsalı özündə artım tempini xarakterizə etməklə mövcud qiymətlər səviyyəsində sahənin məhsulunun həcmində yuxarı qalxması və aşağı düşməsinə göstərir.

V. Müəssisənin ödəmə qabiliyyəti və ya likvidlik göstəriciləri- müəssisənin qısamüddətli borclarının öz vəsaitləri hesabına ödəməyə hazır olma dərəcəsini əks etdirir. Göstəricilərin hesablanması zamanı əsas olaraq müəssisənin qısamüddətli öhdəlikləri götürülür. Ə10 müəssisənin ümumi ödəniş qabiliyyətini xarakterizə etməklə cari pul vəsaitlərinin, qısamüddətli maliyyə qoyuluşlarının, debitor borclarının, ehtiyat və məsrəflərin müəssisənin qısamüddətli öhdəliklərə olan nisbəti kimi hesablanır. Bu əmsalın qiyməti vahiddən (birdən) aşağı düşməməlidir, yəni müəssisənin likvid vəsaitləri onun qısamüddətli öhdəliklərinin yerinə yetirilməsi üçün yetərli olmalıdır.

2.2. Azərbaycanca biznes mühitinin qiymətləndirilməsi

Müasir şəraitdə bazar münasibətlərinin formalaşması və ölkə iqtisadiyyatın sürətli inkişafının təmini müstəqil Azərbaycan Respublikasında dövlət quruculuğu prosesinin mühüm tərkib hissəsidir. Bazar iqtisadi münasibətlərinin formalaşması və dinamik inkişafında, daxili bazarın yerli xammala əsaslanan məhsullarla təmin edilməsində, ölkə əhalisinin həyat səviyyəsinin daha da yaxşılaşdırılmasında, yeni iş yerlərinin açılmasında və məşğulluğun səviyyəsinin artırılmasında, azad rəqabət mühitinin formalaşdırılmasında və digər sosial-iqtisadi problemlərin həll edilməsində biznesin və onun mühüm istiqamətlərindən biri olan sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı müstəsna rol oynayır. Son illərdə ölkəmizdə də sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi istiqamətində bir sıra böyük miqyaslı və strateji əhəmiyyətli tədbirlər həyata keçirilməkdədir.

Azərbaycanda dövlət əmlakının özəlləşdirilməsinin həyata keçirilməsi, aqrar islahatların və institusional struktur dəyişikliklərinin reallaşdırılması sahibkarlıq fəaliyyətinin, həmçinin bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının formalaşması və inkişafına təkan vermişdir. Belə ki, 1996-2003-cü illərdə ümumi daxili məhsul 1,9 dəfə, o cümlədən 2003-cü ildə 11,2 faiz artmışdır. Ümumi daxili məhsul istehsalında qeyri-dövlət sektorunun xüsusi çəkisi yüksələn xətt üzrə artaraq 2003-cü ildə 74 faizə çatmışdır. Sənaye məhsulunun ümumi həcmində özəl bölmənin payı 54 faiz təşkil edir (lakin qazanılmış müvəffəqiyyətlərə baxmayaraq sahibkarlığın inkişafının mövcud vəziyyəti qənaətbəxş deyil. Sahibkarlığın inkişafında süni maneələr, bürokratik əngəllər hələ qalmaqdadır. Sahibkarlıq sahəsində əldə edilən təcrübə iqtisadiyyatda keyfiyyətli məhsul bolluğunun yaradılmasında, rəqabətə davamlı sahələrin inkişaf etdirilməsində və əhalinin məşğulluq səviyyəsinin artırılmasında həlledici amilə çevrilməlidir. Xüsusilə özəl sektorda strateji cəhətdən vacib və struktur formalaşdırıcı imkanlara malik olan sahibkarlıq subyektləri zəif inkişaf etmişdir. Regionlar üzrə biznes fəaliyyətinin mövcud inkişaf səviyyəsi ölkənin malik olduğu böyük potensiala uyğun gəlmir. Kiçik və orta sahibkarlıq üzrə firmaların böyük əksəriyyətinin (70%) paytaxtda və ona yaxın bölgələrdə cəmləşmişdir. Sahibkarlar arasında qarşılıqlı

iqtisadi əlaqələr lazımı səviyyədə qurulmayıb. Sahibkarlığın inkişafının sürətləndirilməsi, kiçik və orta sahibkarlıq üzrə firmaların ölkədə bazar münasibətlərinin inkişafında, milli iqtisadiyyatın dünya iqtisadiyyatına sürətli inteqrasiyasında, ölkədə mövcud olan sosial və iqtisadi əsaslı çətinliklərin həll edilməsində rolunun daha da gücləndirilməsi Azərbaycanın həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətin əsas hədəflərindən hesab edilir. Azərbaycan Respublikasının prezidenti Heydər Əliyevin 2002-ci ilin aprel ayının 25-də yerli sahibkarlarla və mayın 14-də xarici iş adamları ilə keçirdiyi görüşləri buna bariz sübutdur. Həmin görüşlərin nəticəsi olaraq ölkə prezidenti Heydər Əliyev milli iqtisadiyyatın inkişafında həlledici rola malik olan kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələrinin inkişafına yönəldilmiş bir sıra mühüm fərmanlar və sərəncamlar imzalamışdır. Onların sırasında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 17.08.2002-ci il tarixli 2002-2005-ci illəri əhatə edən Dövlət proqramı Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələrinin inkişafında mühüm rol oynamışdır.

Bu Proqram ölkəmizdə sahibkarlıq fəaliyyəti üzrə tənzimlənmə sisteminin daha da təkmilləşdirilməsi, KOS-un insan resurslarının inkişafının daha da sürətləndirilməsi, müəssisələrə dövlət tərəfindən maliyyə yardımlarının artırılması, qanunvericilik bazasının yaxşılaşdırılması və ölkənin müxtəlif bölgələrində fəaliyyət göstərən sahibkarlara dəstəyin artırılması və onların inkişafının təmin edilməsi üzrə müxtəlif və çoxşaxəli tədbirləri özündə əks etdirir.

Proqramın maliyyələşdirilməsi mənbələri kimi dövlət büdcəsindən maliyyələşmələr, bələdiyyələrə məxsus maliyyə vəsaitləri, ölkə əhalisinin məşğulluğunun artırılmasına yönləndirilmiş məqsədli dövlət vəsaitləri, xarici təşkilatlara və bir sıra beynəlxalq qurumlara məxsus olan dotasiya və qrantlar, milli iqtisadiyyata qoyulan xarici mənbəli investisiyalar göstərilir. Sahibkarlığa dövlət qayğısının gücləndirilməsi ilə əlaqədar iqtisadiyyatda inhisarçılığın məhdudlaşdırılmasına və sağlam rəqabətin inkişafına nail olmaq üçün əmtə bazarında inhisarçı mövqe tutan təsərrüfat subyektlərinə qarşı qanunvericiliklə nəzərdə tutulmuş bütün vasitələrdən istifadə ediləcəyi xüsusi vurğulanır. Biznes

fəaliyyətinin inkişafı və səmərəliliyinin yüksəldilməsində yerli sahibkarların inhisarlaşmadan qorunması və sağlam rəqabət mühitinin yaradılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir Azərbaycan Respublikası Prezidentinin məlum fərmanında Nazirlər Kabinetinə tapşırılıb ki, ölkədə daha da əlverişli olacaq biznes şəraitinin formalaşdırılması üçün ölkənin müvafiq nazirliyi ilə birlikdə təbii inhisarçı olan əsas təsərrüfat subyektlərinin (su, qaz, elektrik enerjisi, dəmir yolu, dəniz və hava nəqliyyatı, rabitə xidməti və digər) tarif dərəcələrinin daha da təkmilləşdirilməsi üzrə müvafiq tədbirlər həyata keçirsin. Mühüm xalq təsərrüfatı əhəmiyyətli iri müəssisələrinin özəlləşdirilməsi prosesinin sürətləndirilməsi və onların səhmdar cəmiyyətlərinə çevrilməsi təsərrüfat subyektləri arasında rəqabəti gücləndirərək daxili bazarda inhisarlaşmanın qarşısını alır. Sahibkarlığın inkişafı ilə bağlı ölkə prezidentinin imzaladığı fərmanlardan irəli gələn məsələlər vergi sistemində həyata keçirilən radikal islahatların ana xəttini təşkil edir. Vergi siyasətinin bazar iqtisadiyyatının səmərəli formalaşmasında, xüsusilə istehsal sahələrinin inkişafında mühüm iqtisadi alətə çevrilməsi, sahibkarlarla vergi xidməti işçiləri arasında münasibətlərin tərəfdaşlıq əsasında qurulması, həmçinin vergi nəzarətinin sivil qaydada təşkili və təkmilləşdirilməsi vasitəsi ilə yığılacaq vergilərin vaxtında və tam miqdarda dövlət büdcəsinə daxil olmasının təmini mühüm zərurətə çevrilmişdir. Əlverişli sahibkarlıq mühiti yaratmaq, milli istehsalın inkişafını stimullaşdırmaq məqsədilə 26 noyabr 2002-ci il tarixində «Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əlavələr və dəyişikliklər edilməsi haqqında» qanun qəbul edilmişdir. Bu sənəddə sadələşdirilmiş vergilərin tətbiq dairəsinin genişləndirilməsi, vergilərin dərəcələrinin azaldılması, sahə və regionlar üzrə vergilərin diferensiasiyası nəzərdə tutulur. Ölkənin vergi potensialını daha dəqiq müəyyənləşdirmək və regionlar üzrə büdcəyə daxilolmaları artırmaq məqsədilə sahibkarlığın növləri və iqtisadiyyatın sahələri üzrə vergiləri diferensiasiyası tələb olunur. ÜDM-in tərkibində vergi yığımlarının xüsusi çəkisinin artırılması meyli nəzərə alınmaqla (bazar iqtisadiyyatı inkişaf etmiş ölkələrdə ÜDM-in tərkibində vergi yığımlarının payı 29- 54 faiz olduğu halda Azərbaycanda bu göstərici 10,8 faiz təşkil edir) vergilərin stimullaşdırıcı

funksiyası gücləndirilməlidir. Biznes fəaliyyətinin inkişafında əsas məsələlərdən biri investisiya qoyuluşları üçün güzəştli kreditlərin verilməsi, mənfəətin investisiyalaşdırılması və iqtisadiyyatın prioritet sahələri üzrə məqsədli inkişaf proqramlarının hazırlanıb həyata keçirilməsidir. Təcrübə sübut edir ki, investisiyaya cəlb edilən mənfəət məbləği həcmində mənfəət vergisinin azaldılması investorları yeni texnologiyaların alınmasına və istehsalın daha da genişləndirilməsinə olan həvəsini xeyli artırır. Deməli, bu məsələnin Vergi Məcəlləsində öz əksini tapması biznes fəaliyyətinin sürətli inkişafına təkan verərdi. Kiçik biznesin sahələrinin maliyyələşdirilməsi üzrə dünya təcrübəsində sınaqdan çıxmış əsas maliyyə kanallarından, xüsusi ilə də lizinq və françayzing firmalarının xidmətlərindən, vençur kapitalından da geniş istifadə edilməlidir. Ölkədə biznes fəaliyyətinin səmərəli təşkil edilməsi bazar infrastrukturunun formalaşdırılmasını nəzərdə tutur. İnfrastruktur bazar iqtisadiyyatının zəruri komponentlərindən biridir. Biznes infrastrukturunu dedikdə istehsalçıdan istehlakçıyaqəd əmtəələrin və xidmətlərin müstəqil şəkildə hərəkətini təmin edən, həmçinin işgüzar münasibətləri əlaqələndirən ayrı-ayrı müstəqil bazarlar və idarəetmə strukturların məcmusu başa düşülür. 11.02.2004-cü il tarixli Respublika Prezidenti İlham Əliyevin fərmanı ilə təsdiq olunan ölkə regionlarının sosial və iqtisadi baxımdan inkişaf etdirilməsinə istiqamətlənmiş Dövlət Proqramı Respublikanın balanslaşdırılmış sosial və iqtisadi tərəqqisi üçün mühüm əhəmiyyət kəsb etməklə bərabər, regionlarda mövcud imkankarın reallaşdırılması, eyni zamanda milli iqtisadiyyatın inkişafının əsasını təşkil edən sahibkarlıq subyektlərinin inkişaf etdirilməsi üzrə kompleks tədbirləri əhatə edir. Beş il ərzində ölkə iqtisadiyyatına bütün maliyyə mənbələri hesabına investisiya qoyuluşunun həcmi 16,8 milyard dollar nəzərdə tutulur ki, bunun da 60 faizi regionların inkişafına yönəldiləcəkdir. Sovet ittifaqının dağılmasının ardından uzun illər təşəkkül tapmış iqtisadi münasibətlərin tənəzzülü müstəqil Azərbaycan Respublikasının regionlarında sənaye və aqrar sektorun da tənəzzül prosesini dərinləşdirdi və böhrana gətirib çıxarmışdır. Aqrar sektordakı tənəzzül yerli kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı sahəsində sənayenin xammalla olan tələbatının ödənilməsində çox böyük çətinliklərə səbəb olmuş və nəticədə bu mühüm sahə

böhranlı vəziyyətə düşmüşdür. Bazar iqtisadiyyatına keçidlə əlaqədar aparılan geniş miqyaslı iqtisadi islahatlar; dövlət əmlakının özəlləşdirilməsi, torpaq islahatı və idarəetmədə mütərəqqi struktur dəyişiklikləri nəticəsində ölkədə makroiqtisadi sabitlik bərqərar olmuş, regionlarda sahibkarlığın inkişafına təkan verilmişdir. Ölkənin müxtəlif regionlarının iqtisadiyyatında kiçik və orta sahibkarlıq müəssisələrinin rolu getdikcə daha da artmağa başlamışdır. Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən təsərrüfat subyektlərinin ümumi sayında kiçik müəssisələrin xüsusi çəkisi kifayət qədər üstünlük təşkil edir. Ölkə üzrə 47951 kiçik müəssisənin 1,5 faizi Naxçıvan, 5 faizi Abşeron, 6,3 faizi Gəncə-Qazax, 2,2 faizi Şəki-Zaqatala, 4,2 faizi Lənkəran, 1,9 faizi Quba-Xaçmaz, 10 faizi Aran iqtisadi rayonunda fəaliyyət göstərir. Ölkəmizin regionlarında istehsal yönümlü təsərrüfat subyektlərinin 40,3 faizi ticarətin, 16,3 faizi kənd təsərrüfatı, 13,3 faizi sənaye, 11,1 faizi tikinti, qalan 19 faizi isə daşınmaz əmlak, kommersiya fəaliyyəti və digər xidmət sahələrinin payına düşür. Sənayenin müxtəlif sektorlarında fəaliyyət göstərən kiçik təsərrüfat subyektlərinin iqtisadi rayonlar üzrə yerləşməsi isə: Naxçıvan Muxtar Respublikasında 8,6 faiz, Abşeronda 8 faiz, Gəncə-Qazaxda 8,9 faiz, Şəki-Zaqatalada 12,5 faiz, Lənkəranda 5,5 faiz, Quba-Xaçmazda 13,4 faiz, Aranda isə 6,5 faizi yerləşir. Regionlarımızın mövcud potensialının reallaşdırılması ilə sahibkarlığın inkişaf sürətinin artırılması üzrə aşağıdakı tədbirlərin reallaşdırılması olduqca zəruridir:

1. sahibkarlıq sahələrinin kreditlə təmininin genişləndirilməsi və əlverişli investisiya mühitinin formalaşdırılmasında bankların və kredit təşkilatlarının rolu artırılmalıdır;

2. istehsal sahibkarlığının inkişafını stimullaşdırmaq üçün dövlət tərəfindən qayğı və himayədarlıq gücləndirilməlidir;

3. kəndli-fermer təsərrüfatlarının fəaliyyətinin iqtisadi səmərəliliyini yüksəltmək üçün aqroservis xidməti yaxşılaşdırılmalı, kənd təsərrüfatı məhsullarının tədarük sistemi yaradılmalıdır;

4. regionlarda yerli kənd təsərrüfatı məhsullarının emal sənayesi müəssisələri yaradılmalı və müasir marketinq xidməti formalaşdırılmalıdır;

5. bazar infrastrukturaları yaradılmalı və sahibkarlığın inkişafında onların rolu artırılmalıdır;

6. kiçik biznes üzrə perspektiv formalar hesab edilən texnoloji parkları formalaşdırılmalı və biznes inqibatorların yaradılmalı, sahibkarlığın maliyyələşdirilməsi mənbələri üzrə vençur kapitalından istifadəyə xüsusi diqqət ayrılmalıdır.

2.3. Biznes və investisiya mühitinin dövlət tənzimlənməsi mexanizmi

Biznes fəaliyyətinə və bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatına dövlətin mühüm təsir vasitələrindən biri investisiya siyasətidir, investisiya siyasətinin köməyi ilə dövlət istehsalın tempinə, elmi-texniki tərəqqinin sürətlənməsinə, iqtisadiyyatda struktur dəyişikliklərinə və sosial problemlərin həllinə bilavasitə təsir edir. Ölkəmizin ərazisində fəaliyyət göstərən müxtəlif sənaye sahələrində təmsil olunan müəssisələrin investisiya fəaliyyətləri ilə bağlı mühüm hüquqi, həmçinin də iqtisadi və sosial məsələlər üzrə Azərbaycan Respublikasında 13.01.1995-ci il tarixli investisiya fəaliyyəti haqqında» qanunu ilə müəyyənləşdirilmişdir. Həmin qanun bütün növ investisiyaların ölkə iqtisadiyyatına intensiv cəlb olunması, həmçinin bu sərmayələrdən milli iqtisadiyyatın iqtisadi və sosial cəhətdən tərəqqisinə, eyni zamanda beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlıq və ölkə iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyasının sürətlənməsinə istiqamətləndirilmişdir. Həmçinin mülkiyyət formasından asılı olmayaraq, xarici və daxili olmaqla investorların bütün hüquqlarının bərabər şəkildə müdafiəsinə təminat verir. Qabaqcıl dünya ölkələrinin dövlətçilik və iş təcrübələrini özündə əks etdirən həmin qanunda investisiyanın mahiyyəti, fəaliyyət dairəsi, onun obyektləri və subyektləri əsaslandırılmış şəkildə şərh edilmişdir. Qanunda qeyd edilir ki, investisiya sahibkarlıq, həmçinin müxtəlif fəaliyyətlər üzrə obyektlərə yatırılan maliyyə vəsaitləridir və maddi, intellektual sərvətlərin məcmusudur və investor üçün əsas məqsəd mənfəətin əldə edilməsi, həmçinin sosial səmərənin təmin edilməsidir.

Bu maddi, intellektual sərvətlərə əsasən aşağıda qeyd olunanları misal göstərmək mümkündür:

1. Sahibkarın maliyyə vəsaitlərini, məqsədli bank əmanətlərini, kreditləri, payları, səhmləri və digər qiymətli kağızları; daşınar və daşınmaz əmlak (binaları, qurğuları, avadanlıqları və başqa maddi sərvətləri);

2. Müvafiq qaydada rəsmiləşdirilən elmi-təcrübi və başqa intellektual sərvətləri;

3. Çoxsaylı istehsal növlərinin təşkil edilməsi baxımından mühüm olan, lakin texnoloji, texniki və digər biliklərin məcmusu, texniki cəhətdən sənədləşdirilmə, patentləşdirilməmiş istehsal, həmçinin vərdis təcrübəsi şəklində tərtib olunan (nou-hau),

4. Binalardan, qurğulardan, avadanlıqlardan, eyni zamanda sudan, torpaqdan və müxtəlif ehtiyatlardan istifadə hüququ və müəlliflik hüquqları ilə bağlı və digər əmlak hüquqları;

İqtisadiyyatın dirçəldilməsi və inkişafı, yeni fəaliyyət növlərinin mənimsənilməsi, köhnəlmiş maşın və avadanlıqların təzələnməsi, mütərəqqi texnika və texnologiyanın tətbiqi investisiya qoyuluşuna tələbatı artırır. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində investisiyanın əsas mənbəyi müəssisənin xüsusi vəsaitləri o cümlədən də müəssisənin nizamnamə fondu, amortizasiya fondu, eyni zamanda digər ehtiyat fondları, bölünməyən mənfəəti hesab edilir. Qanunda qeyd edilmişdir ki, torpaq tikili və avadanlıqların formalaşdırılmasında, həmçinin istehsalatın müxtəlif formaları üzrə yatırılmış sərmayələr müəssisənin kapital qoyuluşu şəklində reallaşdırılır. Bazar münasibətləri şəraitində investisiya yatırımını həyata keçirən müəssisələr arasında qarşılıqlı iqtisadi əlaqələri tənzimləyən hüquqi qüvvəli əsas sənəd növü müqavilələrdir. Dünyanın sənayecə inkişaf etmiş ölkələrində investisiyanın klassik özü-özünü maliyyələşdirmə forması müəssisənin mənfəəti və əsas fondların amortizasiya ayırmaları hesabına formalaşan xüsusi vəsaiti, qiymətli kağızların satışından əldə edilən pul vəsaiti və bank kreditləridir. Real investisiyaların maliyyələşdirilmə mənbələri investisiya fəaliyyətinin maliyyə və kredit mexanizmləri ilə sıx bağlıdır.

İnvestisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsində geniş yayılmış dünya təcrübəsinə görə bir sıra birgə əməkdaşlıq formaları mövcuddur: mənfəətin iştirak

payından asılı olaraq bölgüsü haqqında razılıq; servis razılığı, müştərək müəssisələr yaratmaq yolu ilə əməkdaşlıq formaları və konsepsiya. İnvestisiya proseslərini reallaşdırarkən ən başlıca məsələ düşünülmüş, əsaslandırılmış, həmçinin real gerçəkliyi özündə əks etdirə bilən investisiya siyasətidir. Bu, əsasən çoxistiqamətli təsərrüfat qərarlarının məcmusu olmaqla kapital qoyuluşlarının başlıca istiqamətlərini müəyyən edir. Onları sənaye və kənd təsərrüfatının əsas sektorlarına cəmləşdirməklə, mövcud inflyasiya səviyyəsinin qarşısını almaq, iqtisadiyyatı daha da sabitləşdirmək, onun səmərəliliyini artırıb yüksək milli gəlir əldə etmək mümkündür. İnvestisiya layihələrinin həyata keçirilməsindən mümkün ola biləcək itkilərin həcmi azaldılması və yaxud gözlənilən gəlirin alınmaması halları ilə bağlı riskin dərəcəsini aşağı salmaq xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu onunla izah edilir ki, investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi uzun vaxt tələb edir və həmin vaxt ərzində mövcud sosial-iqtisadi şəraitin kəskin dəyişməsi üzündən investisiya layihəsi yarımçıq qala bilər və yaxud konyunkturadakı dəyişiklik ilə layihədən gözlənilən iqtisadi səmərə əldə olunmaya bilər. Qeyd olunanlar nəticə etibarilə müəyyən vəsaitin itirilməsinə gətirib çıxara bilər. Ümumi halda investisiya layihələri ilə bağlı risk qiymətləndirildikdə investisiya qoyuluşundan gözlənilən gəlirin həcminə birbaşa və bilavasitə təsir göstərən aşağıdakı amillər nəzərə alın bilər:

1. Bank faizlərinin artması;
2. İnflyasiyanın mövcudluğu və artması;
3. Valyuta kursunun dəyişkən xarakterdə olması;
4. İstehsaldaxili amillər;
5. Siyasi amillər;

Yuxarıda sadalanan amillərin hər biri investisiya layihəsi həyata keçirilən şəraitdə öyrənilib təhlil olunmalıdır. Qeyd olunan riskli halların kifayət qədər hərtərəfli qiymətləndirilməsi və təhlil yolu ilə risklərin bəzilərdən qaçmaq olan bəzilərinin qarşısını almaq olar: bəzilərini investorlarla bölüşmək olar; bəzilərdən müəyyən vasitələrlə qorunmaq olar, sığortalanmaq olar, bəzilərinin isə təsir dərəcəsini xeyli azaltmaq olar. İqtisadiyyatın liberallaşdırılması ilk dövrlər

istehsalın azalmasına gətirib çıxarır. Şərqi Avropa və keçmiş SSRİ məkanı dövlətlərinin yeni təcrübəsində bu özünü bir daha göstərdi. Bununla belə, həmin təcrübənin digər cəhəti daha ibrətamizdir; sanasiya və iflas üsullarından istifadə edərək həyat qabiliyyəti olmayan müəssisələri sıradan çıxarmaqla, əsas diqqəti belə tədbirlərə yönəltməklə iqtisadi fəallığı təmin etmək çətindir və bir çox hallarda məqbul deyildir. Ölkədə əmlakın özəlləşdirilməsi prosesi, torpaq islahatı, neft-qaz sektoru üzrə müqavilələrinin imzalanması, həmçinin azad sahibkarlıq mühitinin formalaşdırılması xarici investorun ölkə iqtisadiyyatına vəsait qoymaq marağını xeyli gücləndirmişdir. 1995-2002-ci illər ərzində Azərbaycan iqtisadiyyatına 12,5 mlrd, dollar investisiya qoyulmuşdur ki, onun 9,1 mlrd dolları və ya 73 faizi xarici investisiyanın payına düşür. Respublikamız adambaşına düşən xarici investisiya məbləğinə görə MDB ilə yanaşı Şərqi Avropa ölkələri arasında da birinci yeri tutur. Daxili İnvestisiyaların mənbələr üzrə strukturunda müəssisə və təşkilatların inkişaf fondunun xüsusi çəkisi ilbəil artaraq 85 faizə çatmışdır. Uğurlu idarəetmənin mövcudluğu, maliyyə sabitliyi, şəffaflığın təmin edilməsi, hadisələrin qabaqcadan proqnozlaşdırıla bilinməsi, iqtisadi tərəqqinin ən mühüm elementlərindən hesab edilməkdədir. Sadalanan iqtisadi, siyasi, həmçinin hüquqi faktorlar mövcud deyilsə, iqtisadi tərəqqidə mühüm rola malik ola biləcək faktorlar, xüsusilə təbii ehtiyatların bolluğu, ucuz əmək resursları, vergi dərəcələrinin aşağı olması adətən hədəflənən iqtisadi uğura gətirib çıxarmır. Siyasi sabitliyin mövcud olmaması və ya onun sual altında olması, həmçinin iqtisadi təhlükəsizliyin aşağı həddə olması investorların fəaliyyətində ciddi problemlər yaratdığından, hökumət üçün vətəndaşların bütün hüquq və azadlıqlarını, o cümlədən də iqtisadi hüquqlarını müdafiə etmək prioritet məsələlərdən olmalıdır. Ölkədə vətəndaşların haqqlarının müdafiə edilməsi, eyni zamanda cinayətkarlıqla mübarizədə konkret nəticələrin əldə edilməsi ilə yanaşı, dövlət daxili və xarici investorların sərmayələrini qanunsuz müsadirə hallarından, onlara qarşı həyata keçirilən qərəzli tədbirlərdən, eyni zamanda ölkədə mövcu olan siyasi vəziyyətlə bağlı müxtəlif hökumət təşkilatlarının qanunsuz müdaxilələrindən də mühafizə etməlidir.

Dövlət investorların hüquqlarının müdafiəsi istiqamətində qlobal səviyyəli standartların tətbiqi ilə, müxtəlif səviyyəli hüquqi aktların nəşri ilə, eyni zamanda müxtəlif normativ hüquqi aktların qəbulundan əvvəl onun müzakirəsini təmin edərək ictimai rəyi öyrənməklə ölkədə qanunvericilik sahəsində sabitliyə nail ola bilər.

Hökumət orqanlarının fəaliyyətini və biznes sektorları ilə necə ünsiyyətdə olması və onu necə tənzimləməsi kimi məsələlərini internet sistemində münasib qiymətlərlə və elektron idarəetməsi ilə ictimaiyyətə çatdırmaq olar. Korrupsiya hər bir iqtisadi sistem, ölkə üçün onun hərtərəfli tərəqqisinə mənfi təsir göstərən başlıca təhlükələrdən biridir.

Dövlət aidiyyəti üzrə lazımi normativ hüquqi aktların qəbul etməklə korrupsiyanın qarşısını alan, həmçinin dövlət səlahiyyətlərindən qanunsuz və sərbəst şəkildə yararlanılmasının qarşısını alacaq müvafiq təşkilatlar formalaşdırmaqla korrupsiyaya ilə effektiv mübarizə apara bilər.

Qeyd olunan şəkildə müsbət idarəetmə təcrübəsi ölkədə fəaliyyət göstərən və ya gələcəkdə fəaliyyət göstərməyi planlaşdıran təsərrüfat subyektlərinə göstərir ki, ölkə həmin qurumların cəmiyyətin rifahı üçün verdiyi töhfəni dəyərləndirir, həmçinin qarşılıqlı fayda əldə olunması üçün onlarla birgə fəaliyyət göstərəcəkdir. İqtisadiyyata investisiyaların cəlbi məqsədilə dövlətin həyata keçirdiyi açıq-qapı siyasəti mövcuddur ki, bu siyasət də dövlətin milli iqtisadiyyatda çoxşaxəli inkişafa yönəldilmiş islahatlarının tərkib hissəsidir və bu istiqamətdə islahatların ardıcılığı, ölkədə investisiya və biznes mühitlərinin inkişafı, neft sektoru ilə yanaşı, qeyri-neft sektorunun da inkişaf etdirilməsi istiqamətində mühüm addımlardandır.

Dövlət xarici investorlara aşağıda qeyd olunan əlavə hüquqi təminatlar verir:

1. Qanunvericiliyin pisləşməsinə qarşı. Investisiyaların reallaşdırılması zamanı mövcud qanun 10 il ərzində qüvvəsini saxlayacaq;

2. Cəlb edilmiş investisiyaların milliləşməsinə (xalqın, dövlətin maraqlarına əks olan hallar istisna edilməklə) və rekvizisiyasına (təbii fəlakət, epidemiya və fəvqəladə hallar istisna edilməklə) qarşı.

Əgər ölkədə baş verən müxtəlif səviyyəli siyasi, iqtisadi proseslər nəticə olaraq investorların iqtisadi mənafeyinə zərər vurarsa, bu zaman onlara müvafiq qaydada kompensasiya verilməlidir.

Bu qəbildən olan tədbirlərə əsasən aşağıda göstərilənləri aid etmək mümkündür:

1. Dövlət təşkilatlarının iştirakı ilə qeyri-qanuni tədbirlər nəticəsində zərərçəkən xarici investora kompensasiya ödənilməsi,

2. Vergilərin ödənilməsinin ardından əldə edilən gəlirin azad repatriasiyası.

Ölkə investisiya fəaliyyətinin tənzimlənməsi istiqamətində müxtəlif iqtisadi mexanizmlərdən istifadə edir. Tənzimləmə prosesində əsasən vergitutma subyektləri və onun obyektlərinin, vergi dərəcələri və güzəştlərinin fərqləndirilməsi mümkün olan vergi siyasətinin ölkə iqtisadiyyatına tətbiq edilməsi xüsusi ilə əhəmiyyətlidir. Dövlət tərəfindən mövcud investisiya fəaliyyəti üzərində nəzarət və tənzimləmənin təmin edilməsində vergi sisteminin rolu olduqca zəruridir. Qeyd olunan yanaşmadan investisiya fəaliyyətinin daha da stimullaşdırılması, vergi mexanizminin əsas xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi, həmçinin investisiya qoyuluşlarının prioritet istiqamətlərinin təhlil edilməsi bu gün xüsusilə aktual bir məsələdir.

Ölkə qanunvericiliyi üzrə nəzərdə tutululan ekoloji, sanitar, gigiyenik və başqa normalara cavab verə bilməyən müxtəlif iqtisadi obyektlərə investisiya qoyuluşu qadağandır. Respublikamızda adıçəkilən istiqamətlərdə hüquqi bazanın daha da möhkəmləndirilməsi istiqamətində əhəmiyyətli işlər görülmüşdür.

Buna baxmayaraq, xüsusən də neft və qaz hasili sahəsində investorların fəaliyyəti üzərində qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsinə günümüzdə də ehtiyac duyulmaqdadır.

III FƏSİL AZƏRBAYCANDA ƏLVERİŞLİ BİZNES VƏ İNVESTİSİYA MÜHİTİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ YOLLARI

3.1. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində əlverişli biznes mühitinin formalaşdırılması yolları

Əlverişli biznes mühitinin formalaşdırılması üçün dövlətin iqtisadiyyata birbaşa müdaxiləsi əvəzinə özəl sektorlar arasında rəqabəti müdafiə edən ümumi bir siyasət aparması doğru istiqamətdə yerinə yetirilmiş gərəkli addımdır.

Şəffaf, olduqca sadə və heç bir ayrı-seçkiliyə gərək duyulmayan, düzgün vergi siyasətləri sahibkarlar üçün cəlbedicidir, çünki xarici görünüş cəhətdən aşağı vergi dərəcələrinin heç də sadə olmayan toplusu ilə qarşılaşdırmada bu siyasətlər biznesmenlərə öz xərclərini, həmçinin potensial gəlirlərini asanlıqla proqnozlaşdırmaq imkanı verir.

Özəl sektor müəssisələrinin müvəffəqiyyətli olması əsasən qeyd olunan müəssisələrin (şirkətlərin) bazarın uyğun qiymətlərlə tələb etdiyi əmtəə (məhsul) və xidmətlər hasil etmək, həmçinin səmərəni qazanmaq qabiliyyətindən asılıdır. Son illərin təcrübəsi göstərir ki, hökumətin şirkətlərin idarəetmə sistemində birbaşa təsir etməsi və ya firmalar arasında rəqabəti əlverişsiz tərzdə manipulyasiya etməklə onların müvəffəqiyyətini (uğurlarını) təmin etmək cəhdləri demək olar ki, ya nəticə vermir, ya da çox nadir hallarda gözlənilən nəticələri verir. Bundan başqa, əlverişli biznes mühitinin yaradılması üçün aparılan siyasətlər şirkətlərə uğur əldə etmək istiqamətində böyük təkliflər irəli sürən baza çərçivənin formalaşdırılmasında kömək edə bilər.

Biznes mühitinin infrastrukturunun formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi müasir dövrün ən vacib və aktual problemlərindəndir. Lakin bu problemin nəzəri - metodoloji istiqamətləri kifayət qədər öyrənilmədiyindən praktikada bir sıra çətinliklərə rast gəlinir.

Bir çox müsbət cəhətlərinə baxmayaraq bazar iqtisadiyyatı bütün iqtisadi və sosial prosesləri avtomatik surətdə tənzimləmək qabiliyyətinə malik deyildir. Dünya təcrübəsi onu göstərir ki, yalnız bazar mexanizmi cəmiyyətin ümumi

tələbatını ödəyə bilmir. Bazar mexanizmi, gəlirlərin sosial ədalət prinsipinə əsasən bölgüsünü təmin etmir, həmçinin ətraf mühitin mühafizə edilməsinə və imkansız əhali təbəqələrinin mühafizəsinə yönəldilmir. Sahibkarlar yüksək mənfəət gətirməyən sahələrə və layihələrə sərmayə qoymaq istəmir, hansıki onlar cəmiyyət üçün olduqca vacibdir və dəyərlidir. İdeal bazar iqtisadiyyatı modeli də müxtəlif iqtisadi-sosial problemlərin həlli baxımından dövlət tənzimlənməsi mexanizmindən istifadə olunmasını nəzərdə tutur.

Müasir iqtisadi fəaliyyətin miqyasının daha da genişlənməsi, daxili və beynəlxalq təsərrüfat əlaqələrinin mürəkkəbləşməsi, biznes mühitinin tənzimlənməsində dövlətin rolunun artmasına obyektiv zərurət yaratmaqdadır. İstənilən ictimai-siyasi, həmçinin sosial-iqtisadi sistemdə iqtisadiyyat müəyyən dərəcədə dövlət tərəfindən tənzimlənir.

Belə ki, bazar iqtisadiyyatlı ölkələrdə dövlətin biznes fəaliyyətinə və bütövlükdə iqtisadiyyata müdaxiləsi müəyyən qədər azdır və əsasən dolayı xarakterə malikdir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin iqtisadiyyatı tənzimləməsinin məhdud çərçivədə olması istehsal vasitələrinin üzərində müxtəlif mülkiyyət formalarının mövcud olması ilə şərtlənir. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsas məqsədi dövlətin, cəmiyyətin və ölkə əhalisinin mənafeyini müdafiə etməkdən ibarətdir.

Bazar münasibətləri şəraitində istehsalçı və istehlakçının hüquqlarının müdafiəsi, ölkədə qayda-qanunun, həmçinin milli təhlükəsizliyin təmin edilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edən məsələlər bilavasitə dövlətə həvalə olunur. Bu isə milli iqtisadiyyatın dirçəldilməsində və azad sahibkarlığın inkişafında olduqca vacibdir.

Biznes mühitinin daha da yaxşılaşdırılması aşağıdakı məsələlərə də öz müsbət təsirini göstərə bilər:

1. Ölkənin beynəlxalq hesabatlarda mövqeyinə olduqca müsbət təsir göstərər;
2. Sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi baxımından zəmin formalaşdırar.

Mülkiyyət növündən və sosial-iqtisadi təkmilləşmə səviyyəsindən asılı olmayaraq ölkələr öz tənzimləyici üsullarından və funksiyalarından iqtisadiyyatın

tənzimlənməsində faydalanmalı və milli iqtisadiyyatın təkmilləşməsi üçün müvafiq olaraq şərait yaratmalıdır. Bu mühümlük bazar iqtisadiyyatının əsas mahiyyətindən irəli gəlməkdədir.

Dövlət iqtisadiyyatın idarə edilməsi və tənzimlənməsində əsasən müşahidəçi mövqeyi tutmamalı, eyni zamanda istehsalın təşkili vəzifəsini yerinə yetirməklə qabaqcıl inkişaf istiqamətləri müəyyənləşdirməli və səmərəli idarəetmə strukturunun yaradılması istiqamətində əsaslı tədbirlər həyata keçirməlidir.

Bazar münasibətləri şəraitində biznes mühitinin inkişaf etdirilməsi baxımından dövlət aşağıdakı mühüm funksiyaları yerinə yetirməlidir:

1. Zəruri normativ-hüquqi baza formalaşdırılmalıdır. Bazar iqtisadi münasibətlərinə əsaslanan, həmçinin əhəmiyyətli dərəcədə azad seçmə təklif edən sənaye cəmiyyəti müvafiq hüquqi sistem və qanuni hakimiyyət olmadan mümkünsüzdür. Hüquqi baza mövcud olmadan iqtisadiyyatın və bütövlükdə cəmiyyətin inkişafı mümkün deyildir. Mülkiyyətçilik hüquqlarını müəyyənləşdirən və sahibkarlıq fəaliyyətini tənzimləyən qanunlar normativ-hüquqi sənədlər olmalıdır. Qanunvericilik bazasının köməyi ilə dövlət sahibkarlıq fəaliyyəti subyektləri arasında mövcud iqtisadi münasibətləri tənzimləyən qanuni qaydaları təmin edir.
2. Ölkədə lazımi normativ hüquqi bazanı müəyyənləşdirməli və milli təhlükəsizliyi təmin etməlidir. Ölkə vətəndaşlarının, bütövlükdə bütün cəmiyyətin, bütün bazar iqtisadiyyatı subyektlərinin hüquqları və təhlükəsizliyini dövlət təmin etməlidir. Dövlət bu funksiyaları yerinə yetirmədiyi təqdirdə, ölkə daxilində kriminal vəziyyətin, cinayət hadisələrinin, mafiya, korrupsiya, rüşvətxorluq və digər bu kimi halların inkişafı üçün şərait yaranır və bu da sahibkarlıq fəaliyyətinə, bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatına mənfi təsir göstərir.
3. Makroiqtisadi sabitlik təmin etməlidir. Belə ki, makroiqtisadi göstəricilərin- ümumi daxili məhsul həcmi, milli gəlir, inflyasiya və işsizlik səviyyəsi, büdcə kəsrinin və s. optimal səviyyəsini təmin edilməsi

və onu saxlanması. Ölkə iqtisadiyyatının sabitləşdirilməsinin təmin edilməsi üçün dövlət müvafiq qaydada fiskal, maliyyə-kredit, elmi-texniki və investisiya siyasətlərini həyata keçirməklə dövlət sərəncamında olan bütün vasitələr və metodlardan istifadə etməlidir. Dövlət makroiqtisadi sabitliyi təmin etməsə, onda bu sahibkarlıq fəaliyyətinə, bütövlükdə ölkənin iqtisadiyyatına və eyni zamanda əhalinin sosial həyat tərzinə mənfi təsir göstərir.

4. Ölkə əhalisinin sosial müdafiəsini təmin etməlidir. Dövlət aktiv şəkildə sosial siyasət həyata keçirməlidir, belə ki, bütün işçiləri minimum əməkhaqqı ilə, qocaları və əlilləri pensiya ilə, işsizləri müavinətlərlə təmin etməli, əhalinin aztəminatlı hissəsinə müxtəlif yardımlar verməli, inflyasiya ilə bağlı olaraq əhalinin gəlirlərini indeksləşdirməlidir. Bu siyasəti yürütməklə dövlət ölkənin demək olar ki, hər bir vətəndaşının minimum yaşayış imkanlarını təmin edir və cəmiyyətdə ictimai problemlərin yaranmasına imkan vermir.
5. İqtisadiyyatda sağlam rəqabəti qoruyub saxlamalıdır. Bazar münasibətlərində rəqabət başlıca tənzimləyici alətlərdəndir. Rəqabət iqtisadiyyatın bütün sferalarında inkişafın əsasıdır. O, istehsalçını yeni texnika və texnologiyanı tətbiq etməyə, istehsal olunan məhsulun keyfiyyətini yüksəltməyə sövq edir. Buna baxımdan da dövlətin mühüm funksiyalarından biri rəqabətin müdafiə edilməsidir. Azad rəqabət şəraitində alıcılar sahib, bazar onların agenti, müəssisə onların xidmətçisidir. İnhisarçılıqda isə vəziyyət kəskin surətdə dəyişilir və alıcılar sahiblikdən xidmətçiyə çevrilir.

Rəqabət sferasının formalaşdırılması və onun müdafiə edilməsi problemi Respublikamız üçün son dərəcə vacibdir. Bu baxımdan da iqtisadiyyatın inhisarsızlaşdırılması, rəqabət mühitinin yaradılması və rəqabət müdafiəsi vacib məsələdir. Təcrübə göstərir ki, dövlətlər yalnız müəyyən şərait və zəmin olduğu halda sahibkarlıq fəaliyyətinə, bütövlükdə iqtisadiyyata müdaxilə etməlidir. Şərait isə öz növbəsində pozitiv və neqativ ola bilər.

Pozitiv şərait - sahibkarlıq fəaliyyətinə, bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatına müsbət təsir edən insan fəaliyyətinin müxtəlif sferalarındakı müxtəlif pozitiv təzahürləri və prosesləridir. Bu şərtlər daxilində dövlətin rolu vaxtında həmin təzahür və prosesləri aşkara çıxarmaq və onların saxlanması baxımından müəyyən qərarları qəbul etməkdən ibarətdir.

Neqativ şərait dedikdə isə sahibkarlıq fəaliyyətinə, bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatına mənfi təsir edən insan fəaliyyətinin müxtəlif sferalarındakı bütün növ neqativ təzahürlər və meyillər başa düşülür. Bu təzahür və meyillər həm mahiyyətə və həmçinin iqtisadiyyata mənfi təsir etmə baxımından müxtəlif olurlar. Bu halda dövlətin əsas rolu həmin təzahürləri və meyilləri vaxtında aşkarlamaqdan, onların başvermə səbəblərini müəyyənləşdirməkdən ibarətdir.

Dövlətin iqtisadiyyata müdaxilə etməsi üçün şərtlər aşağıdakılar ola bilər:

1. milli təhlükəsizlik tələbi,
2. cəmiyyətdə sosial gərginlik,
3. iqtisadiyyatda neqativ təzahürlər (istehsalın tənəzzülü, inflyasiya, yüksək səviyyədə işsizlik, struktur uyğunsuzluğu, büdcə kəsiri, məhsulun keyfiyyətinin aşağı olması, investisiya çatışmazlığı və s.)
4. ətraf mühitin kəllanması.

Dövlətlər öz tənzimləyici funksiyalarını yerinə yetirmək üçün müvafiq qanunvericilik aktlarını və qərarları qəbul edərək və eləcə də müəyyən iqtisadi siyasət həyata keçirərək sahibkarlıq fəaliyyətinə, ölkə iqtisadiyyatına iqtisadi (dolaylı) və inzibati (birbaşa) təsir metodlarından istifadə edirlər. Bazar iqtisadiyyatlı ölkələrin (dövlətlərin) praktikalarına əsasən, iqtisadiyyatın reformasiyası mühitində, həmçinin iqtisadi tənəzzül mərhələsində dövlətlərin tənzimləyici rolu artır, lakin iqtisadi sabitlik və təkmilləşmə mərhələlərində isə azalır. Bütün hallarda dövlətlər sahibkarlıq fəaliyyətinə və ölkə iqtisadiyyatına elə müdaxilə etməlidirlər ki, bazar münasibətlərinin inkişafına mənfi təsir göstərməsinə və böhran təzahürlərinə yol verməsin.

İqtisadiyyatın tənzimlənməsi üçün dövlət tərəfindən istifadə edilən iqtisadi rıçaqlar həddindən artıq çoxdur, amma onlardan daha əsas olanları vergi, gəlirin və

resursların yenidən bölgüsü, dövlətin sahibkarlıq fəaliyyəti, qiymətqoyma, kredit-maliyyə mexanizmləri və sair hesab edilir. Biznes mühiti, eləcə də bütövlükdə iqtisadiyyatı inkişaf etdirmək məqsədilə dövlət uyğun iqtisadi siyasət həyata keçirməlidir. Bu iqtisadi siyasət fiskal, elmi-texniki, investisiya, qiymət, ammortizasiya, kredit-pul kimi tədbirləri özündə əks etdirməlidir.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi bazar münasibətlərinin tələbləri ilə ahəngdarlıq təşkil etməlidir və bu istiqamətdə formalaşan sivil rəqabət amillərinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Belə yanaşma, dünya təcrübəsində olduğu kimi, bazar iqtisadiyyatı yolu ilə inkişaf edən Azərbaycan Respublikasının da qarşısına ciddi tələblər qoyur. Belə tələblər baxımından istehlakçıların seçimləri və onların hüquqlarının qorunması xüsusi zərurətdən çıxış edir. Ölkədə istehlakçıların hüquqlarının müdafiə edilməsi ilə əlaqədar müvafiq qanunvericilik sənədləri qəbul edilsə də, iqtisadi tərəqqinin miqyaslarının genişlənməsi, dünya iqtisadiyyatına ciddi təsir göstərə bilən qlobal proseslər bu sahənin qanunvericilik və hüquqi bazasının inkişaf etdirilməsini zəruriləşdirir. Məhsul növlərinin sertifikatlaşdırılması və standartlaşdırma qaydalarının daha da təkmilləşdirilməsi, məhsulun keyfiyyətinə nəzarət qaydaları və prosedurlarının müəyyənləşdirilməsi, bu istiqamətdə ictimai, istehlakçı nəzarət qiymətlərinin genişləndirilməsi xüsusilə üstünlük verilməsi vacib amillərdən hesab edilməkdədir.

Azad sahibkarlıq mühiti və bazar mexanizminin funksional fəaliyyət şəraitinin hüquqi təminatının inkişafı da müasir iqtisadi inkişaf üçün olduqca vacib məsələlərdəndir. Bu məsələnin həllində bazar mexanizminin bütün həlqələrinin funksional fəaliyyəti üçün əlverişli şəraitin formalaşdırılması xüsusilə vacibdir. Bu baxımdan da bazar mühitində sərbəst və sağlam rəqabət şəraitinin formalaşdırılmasında, azad sahibkarlıq və rəqabət qaydalarının tənzimlənməsinə, sərbəst bazar qiymətlərinin formalaşmasına əlverişli şəraitin yaradılmasına, işçi qüvvəsi, malların və xidmətlərin göstərilməsinin daxili və xarici bazarlarda sərbəst yerləşməsinin təkmilləşdirilməsinə kömək daha da artırılmalıdır.

Vergilər gəlirləri dövlət vəsaitlərinin artımının zəruri amillərindəndir. Gəlirlər isə, öz növbəsində, dövlətlərin həyata keçirdikləri əməliyyatların

maliyyələşdirməsi və vətəndaşların təhlükəsizliyinin və başqa əsas xidmətlərin təchiz edilməsi üçün mühüm amildir. Bununla başqa, qeyri-səmərəli olan, ayrı-seçkiliyə yol verilən və hədsiz ağır dərəcəli vergiqoyma siyasəti və praktikası (təcrübəsi) vergi verənlərin qeyd olunan vergiləri könüllü olaraq verməsinə bir çox maneələr yarada bilər. Bu isə öz növbəsində vergi səmərəliliyinin azalmasına səbəb olar, korrupsiya potensialını artırır və bir sıra müəssisələri “kitablara salınmayan” razılışmaları gizli saxlamaq üçün şəffaf olmayan, mənfi praktikalara xitab etməyə məcbur edir. Bir sıra vergi orqanlarında onların optimal fəaliyyəti üçün zəruri, müasir texnologiya və infrastrukturla çatışmır. Vergi yığan qurumlar ilə gömrük orqanlarına oxşar olan digər qurumlar arasındakı bağlılıq çox vaxt xeyli zəif olur. Məhkəmə sistemində olan uyğunsuzluqlar isə əksər vaxtlarda vergi yığımı gedişatını çətinə salır. Bu problemlər nəticə etibarilə qanunlara tabe olan özəl müəssisələrin (şirkətlərin) üzərinə mütənasib olmayan maliyyə yüklərinin qoyulması ilə yekunlaşır. Bundan başqa, burada olan problemlər ölkəni olduqca mühüm olan gəlirlərdən məhrum edir.

Biznes mühitinin inkişaf etdirilməsi istiqamətində dövlətlər qanunvericiliyinə müvafiq şəkildə, sahibkarların aşağıdakı bərabər hüquqlarının qorunmasına təminat verməlidirlər:

1. dövlətin qanunvericiliyi ilə təyin edilmiş çıxarışlar istisna olmaqla, kapital qoyuluşu formasında investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə;
2. kapital qoyuluşunun həcm və istiqamətlərinin müstəqil şəkildə müəyyən edilməsi, həmçinin digər subyektlərlə müqavilələrin bağlanmasına;
3. kapital qoyuluşlarının obyektlərinə və reallaşmış kapital qoyuluşlarının nəticələrinə sahib olmaq, onu mənimsəmək və sərəncam vermək;
4. müqavilələr və ya dövlət kontraktları ilə, qanunvericiliklə nəzərdə tutulan qaydada, kapital qoyuluşlarını həyata keçirməklə və onların yekun nəticələrindən yararlanmaqla, öz hüquqlarını fiziki və hüquqi şəxslərə, həmçinin yerli özünüidarəetmə orqanlarına ötürmək;

5. öz vəsaitlərindən məqsədəuyğun şəkildə istifadəyə nəzarətin həyata keçirilməsi;
6. müqaviləyə əsasən qanunvericiliyə müvafiq qaydada, kapital yatırımlarının birgə reallaşdırılması üçün, şəxsi və qazanılan ehtiyatların digər sahibkarların vəsaitləri ilə birləşdirilməsi;
7. müqavilə üzrə düşünülmən digər hüquqların reallaşdırılması.

Qeyd etmək lazımdır ki, əlverişli biznes mühitinə aşağıdakı faktorlar müsbət təsir göstərə bilər:

1. Dövlətin sahibkarlığa dəstək və onu stimullaşdırılması üzrə siyasətinin stabil olması;
2. Güzəştli vergi rejiminin mövcud olması;
3. Etibarlı və operativ bank sistemi;
4. İnformasiya texnologiyaları və infrastruktur vasitələri ilə təminatlılığın dərəcəsi;
5. Süni yoxlamalar və müdaxilələrin yoxluğu, firma şəbəkəsinin inkişafı;
6. İntellektual mülkiyyətin davamlı və möhkəm müdafiə sistemi;
7. Təsərrüfat fəaliyyəti prosedurlarının sadələşdirilməsi;
8. Yaradıcılıq azadlığı;
9. Vergilər və gömrük sahəsində stimullaşdırıcı tədbirlər;
10. Torpaq sahələrinin icarə haqlarının aşağı həddə müəyyən edilməsi;
11. Güzəştli şərtlərlə kreditlərin verilməsi;
12. İnzibati prosedurların daha da sadələşdirilməsi;
13. İstilik və elektrik enerjisi, eyni zamanda su və qazın satışına, tullantı sularının axıdılmasına, həmçinin məişət tullantılarının yığılması üzrə güzəştli təkliflərin tətbiq edilməsi.

3.2. İnvestisiya qoyuluşunun iqtisadi səmərəliliyinin artırılması istiqamətləri

İnvestisiya qoyuluşlarının iqtisadi səmərəliliyinin yüksəldilməsi hər bir iqtisadiyyat üçün mühüm tədbirlərdən hesab edilir. Onun təmin edilməsi bir sıra

həll olunmamış bir sıra məsələlərin öz həllini tapmasını tələb edir ki, onlardan da, ikisi ən vacibini ayırmaq olar. Birincisi, əlverişli investisiya mühitinin formalaşdırılması məqsədilə kompleks tədbirlərin reallaşdırılmasının zəruriliyi. Göstərə bilərik ki, bu tədbirlərin reallaşdırılması nəticə etibarı ilə investisiya yatırımı imkanlarının böyüməsinə birbaşa yol açmış olur. İkincisi, investisiya qoyuluşlarının konkret istiqamətlərdə texniki təchizatının böyüdülməsidir. O cümlədən, xarici investisiya yatırımlarında modern üslublardan istifadə edilərək texnika və texnologiyalara əlverişli imkan yaradılmasına çalışılmalıdır.

Qeyd lazımdır ki, investisiya yatırımlarının iqtisadi gəlirliliyinin aşkar edilməsi konkret metodologiyaya söykənir. Hələ ittifaq zamanında iqtisadiyyatda maliyyə yatırımları bölgüsünün plana uyğunluğuna əsaslanan metodika aktivlik göstərmiş və onun timsalında bir çox metodiki sənədlər düzəldilmişdir. Kapital yatırımlarının (qoyuluşlarının) müəyyən edilməsinin geniş yayılan həmin metodikası müxtəlif istehsal təyinatı və məsrəflərinin ölçüsünə söykənirdi. Bu metodikaya görə də, maliyyə yatırımlarının ən yaxşı şəkli, onun timsalında gələcək müəssisənin və ya firmanın illik əmtəəsinin dəyəri ilə tikinti quraşdırılmasına xərclənən maliyyə yatırımının həcmnin normativ gəlirlilik əmsalı ilə reallaşdırılırdı.

20-ci əsrin yetmişinci illərinin sonlarına doğru investisiya qoyuluşlarının iqtisadi cəhətdən səmərəli olması məsələsi ilə bağlı yanaşmalar formalaşmağa başladı.

Belə ki, artıq iqtisadi səmərəliliyin müəyyənləşdirilməsində, müxtəlif iqtisadi sahələrə, xüsusilə də, qeyri istehsal sektorlarına kapital yatırımlarının, eyni zamanda digər sektorların iqtisadi inkişafında ekoloji təsirin də öz əksini tapdığı hesabatların tətbiqinə başlanmışdır. İntestisiya qoyuluşunun nə dərəcədə səmərəli olmasının obyektiv şəkildə müəyyən edilməsinə əsaslı yanaşılma formaları müəyyənləşdirilmişdir. Qeyd olunan üsul investisiya yatırımlarının müxtəlif variantlarının müəyyənləşdirilməsində xüsusi əhəmiyyətə malik olmuşdur.

Həmin dövrün şərtlərini nəzərə alaraq, demək olar ki, bu, asan hesab ediləcək iş deyildi. Lakin, zaman keçdikcə iqtisadi sistemlə bağlı yaranan əsaslı

fərqliliklər, xarici kapital qoyuluşunun iqtisadi cəhətdən səmərəlilik dərəcəsinin müəyyənləşdirilməsində öncül iqtisadi təcrübənin əldə olunmasını xüsusi zərurət halına gətirmişdir.

Dövrümüzdə, kapital qoyuluşunun iqtisadi cəhətdən səmərəlilik dərəcəsinin müəyyənləşdirilməsi, dövlətlər üçün zəruri məsələlərdəndir. Belə ki, perspektiv inkişafın əldə edilməsində kapital qoyuluşlarının zəruriliyi onların formalaşdırdığı iqtisadi və sosial effektlə sıx bağlıdır.

İnvestisiyaların ölkə iqtisadiyyatı üçün səmərəliliyi aşağıda qeyd olunan 5 bölmədə təsnifləşdirilə bilər:

1. maliyyə ehtiyatlarının, həmçinin kapital yatırımlarının kəmiyyətinin yüksəldilməsi;
2. müasir tələblərə cavab verə biləcək yüksək keyfiyyətli texnologiya və texnikanın istehsalata tətbiq edilməsi və inkişafı;
3. ixrac potensialının artırılması;
4. məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsi;
5. ekologiya mühafizə edilməsində müsbət təsirə malik olması.

İqtisadi səmərəlilik eyni zamanda ölkə üçün zəruri olan bir çox iqtisadi proseslərin öz müsbət həllini tapmasına və əmək məhsuldarlığının yüksəlməsində öz əksini tapmaqdadır.

Qeyd olunan yanaşma ilə investisiya yatırımlarının ölkə iqtisadiyyatı üçün səmərəlilik dərəcəsinin müəyyən edilməsində iqtisadi və sosial cəhətlər olmaqla iki aspekt qiymətləndirilir. İnvestisiya qoyuluşlarının sosial nəticələrinin müəyyən edilməsi xüsusilə kapital yatırımlarının sosial standart və norma, həmçinin də vətəndaş hüquqlarının mühafizəsi ilə eynilik dərəcələrinin müqayisə edilməsini ifadə edir. İnvestisiyaların dəstəklənməsi ölkə üçün xarici mənbəli birbaşa kapital qoyuluşunun artımına nail olma dərəcəsi ilə müəyyən olunur.

Milli iqtisadiyyatda xüsusilə perspektivli və yeni sektorların kapital qoyuluşları ilə təmini və onun iqtisadi səmərəliyinin artırılması hər bir dövlətin əsas məqsədi olmalıdır. Qeyd olunan hədəfə aşağıda əksini tapmış metodlarla nail olmaq mümkündür:

1. Sərmayədarların qarşısında duran əsas problemlərin həll edilməsində mühüm və nəzərə çarpan tədbirlərin görülməsi sahibkarların tələblərini nəzərə almaqla, eyni zamanda iqtisadi siyasətin və iqtisadi tədbirlərin müxtəlif variantlarının işlənməsi, investisiyanı stimullaşdıracaq siyasi kursun davam etdirilməsi, həmçinin hökumət təşkilatları ilə qarşılıqlı, səmərəli əlaqələrin qurulması ilə biznes mühitində inkişafın təmin edilməsi;
2. mövcud beynəlxalq təcrübənin nəzərə alınması və tətbiqi ilə investisiyanı dəstəkləyən iqtisadi siyasətin aparılması və ölkənin bu sahədə imicinin daha da yüksəldilməsi;
3. ölkədə fəaliyyət göstərən investorlar iqtisadi informasiyaya ehtiyac duyduqda onların müvafiq məlumatlarla təmini metodu ilə kapital qoyuluşlarının həcmının artırılması tendensiyasının yüksəldilməsi və ölkədə mövcud cəlbəedici informasiya mühitinin olmasının reklam çarxları vasitəsilə ictimaiyyətə çatdırılması;
4. mövcud investorların və hökumət təşkilatlarının qarşılıqlı şəkildə əlaqə qurması, həmçinin güzəştlərin əldə olunması ilə bağlı informasiyaların əldə olunmasına kömək edən, eyni zamanda, kapital qoyuluşunun həcm və sürətinin artırılması istiqamətində çoxsaylı xidmətlər göstərən dövlət təşkilatının yaradılması;

İnvestisiya qoyuluşunun iqtisadi baxımdan səmərəlilik dərəcəsinin müəyyən edilməsi zamanı xüsusilə əsas istehsal xərcləri ilə əlaqəli istehsal xərclərinə diqqət yetirilir. Bu zaman ümumi xərclərin məbləğində həm istehsalçı, eyni zamanda da istehlakçı üçün mövcud iqtisadi effektlərin miqdarı müəyyənləşdirilir. Bununla da, cəmi iqtisadi səmərəlilik əldə olunma effekti ilə kapital qoyuluşu arasında münasibət şəklində xarakterizə edilir.

Beləliklə, ümumi göstərici şəklində istehsal edilən məhsulun, eyni zamanda da göstərilən xidmətin həcmində yüksəlişin təmin olunması ilə kapital tutumu səviyyəsi, istehsal olunan məhsulun maya dəyərinin kəmiyyəti, müəssisədə mövcud şəraitdə əmək məhsuldarlığının səviyyəsi, onun enerji tutumu, material

tutumu, istehsal prosesinin davamlılıq səviyyəsi, müəssisədə əmək şəraitinin yüksəldilməsi, ekologiyanın mühafizəsi və başqa göstəricilər müəyyənləşdirilir.

İnvestisiya qoyuluşunun sosial nəticələrinin müəyyənləşdirilməsi onun sosial normalar, həmçinin standartlar və insan hüquqlarının qorunması ilə uyğunluq dərəcəsinin müqayisəsini əks etdirir.

Ölkədə investisiya qoyuluşunun iqtisadi səmərəliyinin artırılması hökumətin başlıca hədəflərindən biri olmalıdır. Bu istiqamətdə həyata keçirilən tədbirlər üzrə sosial və iqtisadi nəticələri ifadə edən əsas göstəricilər aşağıdakılardır:

1. iş yerlərinin kəmiyyət dəyişikliyi;
2. insanların məişət, həmçinin yaşayış səviyyəsinin yüksəlməsi;
3. əmək şəraitinin dəyişdirilməsi;
4. istehsal heyətinin strukturunun dəyişməsi;
5. əhəlinin sağlamlıq səviyyəsinin yüksəlməsi;
6. insanların müxtəlif tələbatlarının ödənilməsi sahəsində müsbət dəyişikliklər.

Kapital qoyuluşlarının tələb edilən həcmnin, keyfiyyətinin təmini və investisiya qoyuluşunun iqtisadi səmərəliyinin artırılması məqsədi ilə aşağıda qeyd olunan tədbirlər həyata keçirilə bilər:

1. şəxsi mülkiyyət hüququnun müdafiəsi, həmçinin korporativ idarə etmənin yaxşılaşdırılması;
2. mülkiyyət formalarının müxtəlifliyindən asılı olmayaraq hər bir sahibkarlar üçün daha da əlverişli olacaq rəqabət mühitinin formalaşdırılması;
3. qanunvericilik ilə bağlı stabilliyin təmin edilməsi məqsədilə dövlətin rolunun artırılması;
4. investisiya fəaliyyəti üzrə qanunvericiliyin müvafiq tədbirlərlə yaxşılaşdırılması;
5. investisiya obyektlərinin seçilməsi və təhlil edilməsi məqsədilə müəssisələr barədə investorların məlumatlandırılması sisteminin yaxşılaşdırılması;

6. əmanətlərin investisiyalara səmərəli şəkildə transformasiyasını təmin edəcək institusional infrastrukturların iqtisadi inkişafa təsirinin daha da artırılması;
7. biznesdə informasiya təminatının daha da yaxşılaşdırılması, eyni zamanda uçot sisteminin, eyni zamanda da statistikanın inkişaf etmiş standartlara inteqrasiyası.

Təcrübə göstərir ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrə investisiyaların cəlb edilməsinin başlıca yollarından biri özəlləşdirmənin sürətləndirilməsi olmuşdur. Bu üsulla uğur əldə etmiş ölkələrə Çexiya, Polşa kimi ölkələri misal göstərmək mümkündür. Respublika Prezidentinin sərəncam və fərmanları vasitəsilə xarici sərmayədarlar üçün xüsusilə cəlbəedici olan metallurgiya, maşınqayırma, kimya, energetika, nəqliyyat, rabitə və sair sahələr üzrə fəaliyyət göstərmiş bir sıra müəssisələrin özəlləşdirilməsi ilə bağlı tədbirlər xarici kapitalı adıçəkilən sahələrə axını ilə nəticələnmişdir.

İqtisadiyyata investisiya axınının sürətləndirilməsi məqsədilə həyata keçirilən digər bir tədbir beynəlxalq qurumlarla əməkdaşlığın genişləndirilməsidir. Həyata keçirilən tədbirlərin nəticəsi olaraq, bir sıra beynəlxalq nüfuza malik təşkilatlar (İslam İnkişaf Bankı, Dünya Bankı, Avropa Yenidənqurma və İnkişaf Bankı, Qara Dəniz Ticarət və İnkişaf Bankı, Asiya İnkişaf Bankı) müxtəlif iqtisadi sahələr üzrə çoxsaylı layihələrin reallaşdırılmasına güzəştli kreditlərin ayrılmasını həyata keçirmişlər. Ölkəmizin xarici sərmayədarların hüquq və iqtisadi maraqlarının müdafiəsi və bu prosesin daima diqqət mərkəzində saxlanılması baxımından üstünlüklərini aşağıdakı iki qrupa ayırmaq daha məqsədəuyğun olardı:

1. Birinci qrupa daxil olan faktorlar əsasən inkişaf etməkdə olan iqtisadiyyatlara, həmçinin də Azərbaycan iqtisadiyyatına məxsus üstünlüklər;
2. İkinci qrup üstünlüklər birbaşa olaraq Azərbaycana aid olan üstünlüklərdir.

Bazar iqtisadiyyatlı İnkişaf etməkdə olan ölkələrə, eyni zamanda ölkəmizə xas üstünlüklər bunlardır:

1) inkişafda olan ölkə statusuna aid olduğu səbəbinə görə inkişaf tempi inkişaf etmiş iri ölkələrlə qarşılaşdırmada dəfələrlə çoxdur. Yəni, sürətli inkişaf sürətlə və daha çox səmərə qazanmaq imkanı deməkdir. Qeyd edilən prinsip transmilli şirkətlərə əsasən inkişafda olan ölkələrə (dövlətlərə) investisiya yatırmağa geniş vüsət verir;

2) böyük firmalar nəzərdə tutulduğundan az inkişaf etdiyinə görə, daxili bazarda rəqabət bir o qədər də böyük deyil;

3) inkişafda olan ölkələrə yatırım zamanı böyük risk alındığı vaxt gəlirlərin daha da artması istisna edilmir;

4) Bazar iqtisadiyyatlı inkişaf etməkdə olan dövlətlərdə xarici yatırımcılar bürokratik qarşılıqlarla yerli investorlarla ilə qarşılaşdırdıqda daha az üzləşdiklərini göstərə bilərik.

Birbaşa ölkəmizə aid olan üstünlüklərdən qeyd edə bilərik:

1) Respublikamızın olduqca üstün infrastruktur mövqeyinə sahib olması ilə bərabər, ölkəmizdə inkişaf etmiş beynəlxalq dərəcədə mühüm nəqliyyat sistemi (hava, su, dəmiryolu və avtomobil yolları, neft və qaz kəmərləri) mövcuddur. Bu da, xarici ölkələrlə daha tez qarşılıqlı bağlılıq şəraitini asanlaşdırır;

2) Kifayət qədər zəngin olan təbii-iqtisadi inkişaf tempinə (mineral-xammal tədarüklərinə, münbit torpaqlar, yararlı təbii-iqlim mühiti, həddən artıq çox və ucuz işçi qüvvəsinə) sahibdir;

3) Bir çox modern standartlara uyğun texniki-iqtisadi əsasə sahib sənaye şirkətləri (müəssisələri), istehsal yerləri və infrastruktur sahələri vardır;

4) Geniş imkanlara malik elmi-texniki potensial, həmçinin ixtisaslı kadr (işçi) ehtiyatı mövcuddur;

5) Xarici yatırım imkanlarının ölkəyə çəkilməsi və onun müdafiə edilməsi, xarici iqtisadi münasibətlər barəsində güzəştə gedilməsi və təkmilləşməsi barəsində bir sıra mühüm qərarların və hüquqi-normativ qanunların qəbul olunması və onların reallaşdırılması məqsədilə təşkilati-idarəetmə sisteminin qurulması;

6) Beynəlxalq ticarətdə nüfuz qazanmış xarici şirkətlər ilə bir yerdə təsərrüfatçılıq işləri ilə çalışan şirkətlərin qurulması;

7) Beynəlxalq ticarətdə aparıcı ölkə statusuna malik olan dövlətlər ilə iqtisadi əməkdaşlıqların qurulması, beynəlxalq dərəcəli müqavilə qoşulma, beynəlxalq və regionlararası iqtisadi sazişlərə və ictimai birləşmələrə daxil olma və s. Ölkənin malik olduğu adıçəkilən üstünlüklərdən istifadə etməklə xarici investorların cəlb edilməsini daha da təkmilləşdirmək və biznes mühitinin inkişafını gecikdirən məhdudiyyətləri yox etmək vacib şərtidir.

Göstərə bilərik ki, xarici yatırımcılar inkişafda olan dövlətlərə investisiya yatırarkən 3 əsas riski dəyərləndirirlər:

1. makroiqtisadi sabitlik- fond birjaları, iqtisadi artım, inflyasiya, qiymətli kağızlar, valyuta məzənnə, maliyyə ehtiyatları riski və s.
2. institusional risk- vergi dərəcələri, xarici investisiya mühiti, vergi qiymətləndirilməsi və korrupsiyanın səviyyəsi;
3. siyasi risk- siyasi sabitlik, siyasi azadlıqlar

Xarici investisiyaların düzgün yönləndirilməsi ölkə iqtisadiyyatı üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. İnfrastruktura - yollara, nəqliyyat şəbəkələrinə, kommunal xidmətlərin paylaşıdırılması sistemlərinə, su avadanlıqlarına, telekommunikasiya sistemlərinə, sosial aktivlik və xidmətlərə, o cümlədən, gömrük şəbəkələrinə- investisiya qoyuluşu yerli və xarici yatırımcılara yerli və qlobal ticarətdən hər cəhətdən faydalanma imkanı yaradır. Buna uyğun olaraq eyni zamanda, insan kapitalına- ixtisaslı kadrların hazırlanmasına, təhsilin, peşə ilə uyğun olan təlimlərin təşkil edilməsinə və eyni zamanda əməyin mühafizəsinə investisiya qoyuluşu ölkəni qlobal cəhətdən daha rəqabətqabiliyyətli edir və göstərir.

Regional iqtisadi proseslər, azad ticarət yerləri və investisiyalara aid olan sövdələşmələr üzrə praktiki təcrübə onu qeyd etməyə məcbur edir ki, ticarətlə məşğul olan hüquqi şəxslər arasında hər hansı əməkdaşlıq, inhisarçılıq və mühafizəkarlıqla qarşılaşdırmada bütün tərəflərin məqsədinə nail olması üçün iqtisadi aspektdən baxdıqda daha məqsədəuyğun haldır. Nəhayət, dövlət müəssisələrinin (orqanlarının) özəlləşdirilməsi və təzəcə özəlləşdirilmiş şirkətlərlə

(müəssisələrlə) heç bir qərəz olmadan münasibət qeyd olunan şirkətlərin uğur qazanıb- qazanmayacaqlarının məhz rəqabət meyarı ilə müəyyənləşdirilməsi və biznes cəhətdən ədalətli olan oyun meydanının təchiz edilməsi fikrinə dövlətin sədaqətini göstərir ki, bu da öz növbəsində geniş sahədə, istehlakçıların qazanclarına birbaşa xidmət edir.

Xarici yatırımçıların cəlb edilməsi üzrə modern sistem təkəcə məlumat dəstəyinin deyil, eyni zamanda maliyyə və davamlı dəstək formasını da nəzərdə tutur. Ənənəvi müdafiə mexanizmləri ilə birgə, investisiyaların həvəsləndirilməsi və stimullaşdırılması baxımından yeni mexanizmlərin istifadəsinə (tətbiqinə) başlamalı, yeni güzəşt proqramları qəbul edilməlidir. Xarici yatırımçıların cəlb olunması qiymətli dərəcədə intellektual mülkiyyət şəbəkəsinin varlığı və intellektual mülkiyyətin müdafiəsinin etibarlılığı ilə sıx əlaqəlidir və bütün bunların da inkişafı diqqətdən kənar qalmamalıdır.

İnvestisiya axınlarını cəlb etmək arzusunda olan ölkələr investisiyaların dəstəklənməsi fəaliyyəti ilə məşğul olmalıdır. İnvestisiyaların dəstəklənməsinə müvafiq siyasətin hazırlanması və tətbiqi, ölkədə imicin inkişafının təmin etdirilməsi, yatırımların toplanması və yatırımçılara xidmətlərin göstərilməsi daxildir.

Əmək bazarının keyfiyyətliliyi insan meyarından maksimum istifadənin təchiz edilməsi baxımından əsasdır. Dünya Bankı üçün son dövrlərdə qeydə alınmış bir təcrübədə belə nəticəyə gəlmək olar ki, «sahib iqtisadiyyatın (yatırım edən şəxsi qəbul edən dövlət) əmək bazarı yatırım edən şəxsin öz ölkəsi ilə qarşılaşdırmada nə qədər proporsional olarsa investisiyanın qeyd olunan sahib ölkəyə qoyulması mümkünlüyü də bir o qədər çox olar»

Azərbaycanın Respublikasının əhatəli investisiya siyasəti yaradılarkən risklər minimum səviyyəyə salınmalı, istehsal və istehlak bazarına yatırımçıların rahat daxil olmasına hər cür mühit yaradılmalı, istehsal yerlərinə xarici investisiya yatırımlarının iki ildən çox zamana cəlb olunması motivləşdirilməli, xarici investorlara kapital (investisiya) yatırımı üçün biznes şəraitinin cəlbedici olduğu barəsində tam xəbər verən və beynəlxalq ticarət təşkilatları aspektindən qeyd

edilən reytinglərin çoxaldılması yönündə iş yürüdən dövlət (regional) orqanları istifadəyə verilməlidir.

Azərbaycan iqtisadiyyatının bazar müasirləşdirilməsinin mühüm və prinsiplial amillərindən biri mülkiyyət imtiyazlarının həyata keçirilməsini və əmlak hüququnun bir şəxsdən digərinə keçməsinə təmin edən sabit, güvənli və dəqiq mexanizmlərin yaradılmasıdır. Ölkəmizdə mülkiyyət institutlarının əsas hərəkət xətti və ya əsas məqsədi əmlak hüququ ilə əlaqəli bütün mülkiyyət münasibətləri əlaqələrinin möhkəmləndirilməsidir. Qiymətli kağızlar bazarı, daşınmaz əmlak vasitələri və s. həmin sahibkarların hüquqlarının təmin edilməsinin təkmilləşdirilməsi, qanunlara əsasən təyin edilən ayrı-ayrı mülkiyyət növlərinə imtiyazların hökumət tərəfindən, o cümlədən başqa şəxslər tərəfindən qeydiyyatla salınma mexanizminin tərəqqi edilməsi, mülkiyyət hüquqlarının verimli və güvənli qeydiyyat sisteminin, həmçinin bağlanmış əməliyyatlar üzrə və hüquqi subyektlər barədə informasiyaların müddətsiz şəkildə qeydə alınması məqsədilə təkmil bir şəbəkənin qurulması üçün tədbirlər planı qurulmalıdır.

Bazar şəraitində müstəqil sürətdə investisiya mühiti qurulması demək olar ki, mümkün deyildir. Bu ən əsas hökumətin birbaşa qayğısıdır. İntestisiya aktivliyinin daha da canlandırılması və faydalı investisiya siyasətinin reallaşdırılmasında dövlətin xüsusi (əsas) rolu vardır. İqtisadiyyatın transformasiyası dövründə bu xüsusi ilə zəruridir.

Qeyd etmək lazımdır ki, sənaye yerlərinə yatırılan xarici investisiyalar həcm baxımından azdır. Bunun hər kəsə məlum olan səbəbini göstərə bilərik. Qarabağ “dondurulmuş münaqişə” məsələsi həllini tapmamış durduqca xarici yatırımcılar nəticə etibarını ilə riskə getməyi düşünmürlər. Bir başqa aspektdən xarici investisiyaların həcmində azalması ölkə daxili investisiya imkanlarının çoxalması ilə də izahını tapa bilər. Neftdən gələn mənfəət iqtisadiyyatın başqa bölmələrinin inkişaf etdirilməsi üçün mühüm imkanlar təzahür etdirir. Məhz bu səbəblərdən dolayı, ölkəyə son vaxtlarda yatırılan xarici investisiyaların kəmiyyət etibarını ilə müəyyən dərəcədə azalması baş vermişdir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Rəqabət sferasının formalaşdırılması və onun müdafiə edilməsi problemi Respublikamız üçün son dərəcə vacibdir. Bu baxımdan da iqtisadiyyatın inhisarsızlaşdırılması, rəqabət mühitinin yaradılması və rəqabət müdafiəsi vacib məsələdir. Təcrübə göstərir ki, dövlətlər yalnız müəyyən şərait və zəmin olduğu halda sahibkarlıq fəaliyyətinə, bütövlükdə iqtisadiyyata müdaxilə etməlidir.

İqtisadiyyatın tənzimlənməsi üçün dövlət tərəfindən istifadə edilən iqtisadi rıçaqlar həddindən artıq çoxdur, amma onlardan daha əsas olanları vergi, gəlirin və resursların yenidən bölgüsü, dövlətin sahibkarlıq fəaliyyəti, qiymətqoyma, kredit-maliyyə mexanizmləri və sair hesab edilir. Biznes mühiti, eləcə də bütövlükdə iqtisadiyyatı inkişaf etdirmək məqsədilə dövlət uyğun iqtisadi siyasət həyata keçirməlidir. Bu iqtisadi siyasət fiskal, elmi-texniki, investisiya, qiymət, ammortizasiya, kredit-pul kimi tədbirləri özündə əks etdirməlidir.

Dövlətin iqtisadiyyata müdaxilə etməsi üçün şərtlər aşağıdakılar ola bilər:

5. milli təhlükəsizlik tələbi,
6. cəmiyyətdə sosial gərginlik,
7. iqtisadiyyatda neqativ təzahürlər (istehsalın tənəzzülü, inflyasiya, yüksək səviyyədə işsizlik, struktur uyğunsuzluğu, büdcə kəsiri, məhsulun keyfiyyətinin aşağı olması, investisiya çatışmazlığı və s.)
8. ətraf mühitin korlanması.

Əlverişli biznes mühitinin, eyni zamanda investisiya mühitinin formalaşdırılması üçün dövlətin iqtisadiyyata birbaşa müdaxiləsi əvəzinə özəl sektorlar arasında rəqabəti müdafiə edən ümumi bir siyasət aparması doğru istiqamətdə yerinə yetirilmiş gərəkli addımdır.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi bazar münasibətlərinin tələbləri ilə ahəngdarlıq təşkil etməlidir və bu istiqamətdə formalaşan sivil rəqabət amillərinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Belə yanaşma, dünya təcrübəsində olduğu kimi, bazar iqtisadiyyatı yolu ilə inkişaf edən Azərbaycan Respublikasının da qarşısına ciddi tələblər qoyur. Belə tələblər baxımından istehlakçıların seçimləri və onların hüquqlarının qorunması xüsusi zərurətdən çıxış edir. Ölkədə istehlakçıların

hüquqlarının müdafiə edilməsi ilə əlaqədar müvafiq qanunvericilik sənədləri qəbul edilsə də, iqtisadi tərəqqinin miqyaslarının genişlənməsi, dünya iqtisadiyyatına ciddi təsir göstərə bilən qlobal proseslər bu sahənin qanunvericilik və hüquqi bazasının inkişaf etdirilməsini zəruriləşdirir. Məhsul növlərinin sertifikatlaşdırılması və standartlaşdırma qaydalarının daha da təkmilləşdirilməsi, məhsulun keyfiyyətinə nəzarət qaydaları və prosedurlarının müəyyənəşdirilməsi xüsusilə üstünlük verilməsi vacib amillərdən hesab edilməkdədir.

Xarici investisiyaların düzgün yönləndirilməsi ölkə iqtisadiyyatı üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. İnfrastruktura - yollara, nəqliyyat şəbəkələrinə, kommunal xidmətlərin paylaşdırılması sistemlərinə, su avadanlıqlarına, telekommunikasiya sistemlərinə, sosial aktivlik və xidmətlərə, o cümlədən, gömrük şəbəkələrinə investisiya qoyuluşu yerli və xarici yatırımcılara yerli və qlobal ticarətdən hər cəhətdən faydalanma imkanı yaradır. Buna uyğun olaraq eyni zamanda, insan kapitalına- ixtisaslı kadrların hazırlanmasına, təhsilin, peşə ilə uyğun olan təlimlərin təşkil edilməsinə və eyni zamanda əməyin mühafizəsinə investisiya qoyuluşu ölkəni qlobal cəhətdən daha rəqabətqabiliyyətli edir və göstərir.

İnvestisiya axınlarını cəlb etmək arzusunda olan ölkələr investisiyaların dəstəklənməsi fəaliyyəti ilə məşğul olmalıdır. İnvestisiyaların dəstəklənməsinə müvafiq siyasətin tətbiqi, ölkədə imicin inkişafının təmin etdirilməsi, yatırımların toplanması və yatırımcılara xidmətlərin göstərilməsi daxildir.

Ölkə ərazisində əlverişli biznes, həmçinin investisiya mühitinin formalaşdırılması üçün əsas təkliflər aşağıdakılardır:

1. Dövlətin sahibkarlığa dəstək və onu stimullaşdırılması üzrə siyasətinin stabil olması;
2. Güzəştli vergi rejiminin yaradılması;
3. Etibarlı və operativ bank sisteminin formalaşdırılması;
4. İnformasiya texnologiyaları və infrastruktur vasitələri ilə təminatlılığın yüksək səviyyəyə çatdırılması;
5. Süni müdaxilələrin aradan qaldırılması, firma şəbəkəsinin inkişafı;
6. İntellektual mülkiyyətin davamlı və möhkəm müdafiə sisteminin olması.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitutsiyası. Bakı-1995
2. “Xarici investisiyaların qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı-1992
3. “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı-1995
4. “Müəssisələr haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, Bakı 1999.
5. “Sahibkarlıq fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı-1992
6. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. Bakı- 2018
7. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi. Bakı-2016
8. A. Bayramov. (2011) “Biznes və Menecmentin əsasları”. Bakı- 180 s
9. A. M. Əhmədov, C. A. Hüseyn. (2011) “İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin əsasları”. Bakı-120 s
10. F. B. Əliyev. (2003) “İnvestisiya layihələrinin təhlili və dəyərləndirilməsi”. Bakı- 89 s
11. G. A. Əzizova. (2012)“Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti”.Bakı-212 s
12. İ. N. Məmmədov. (2012) “Qeyri-neft sektorunun inkişaf istiqamətləri”. Bakı- 523 s
13. Q. Əliyev. (2008) “İnvestisiyanın maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi”. Bakı- 275 s
14. M. Atakişiyev, R. Nurəliyeva, N. Abbasova. (2012) “İnvestisiya fəaliyyətinin təşkili”. Bakı- 251 s
15. P. Fərhadı. (2017) “Beynəlxalq biznes”. Bakı- 298 s
16. S. Z. İsayev. (2011) “İnvestisiya fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi”. Bakı- 95 s
17. Ş. S. Qafarov, R. Z. Rzayev. (2017) “Qlobal mühitdə biznes”. Bakı- 263 s
18. T. H. Hüseynov. (2009) “Azərbaycanda investisiyalar: gəlirlər, investisiyalar, sənayeləşdirmə, məşğulluq”. Bakı- 380 s

İnternet resursları

1. <https://www.economy.gov.az/article/azerbaycan-respublikasinin-investisiya-muhiti-haqqinda/21336>
2. http://elibrary.az/docs/jurnal/jrn2017_584.pdf
3. <http://kaspi.az/az/investisiya-muhitinin-daha-da-yaxsilasdirilmasi/>
4. <https://www.osce.org/az/eea/19772?download=true>
5. <http://www.taxes.gov.az/uploads/neshrler/vergiveinv.pdf>
6. http://www.azerbaijans.com/content_1614_az.html
7. <http://anl.az/new/>

8. <http://www.iqtisadiyyat.com/az/pages/34>
9. <https://elektronkitab.com/>
10. <https://kitabiyukle.wordpress.com/>
11. <http://www.maliyye.gov.az/>
12. <https://www.stat.gov.az/>
13. <http://www.biznesinfo.az/>

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1. İqtisadiyyata yönəldilən daxili investisiyalar.....	32
Cədvəl 2. İqtisadiyyata yönəldilən xarici investisiyalar.....	33